

конкретизувати це метафоричне твердження і виділити три згадані культурно-історичні провінції України, які за даними археології почали формуватися ще у кінці пізнього палеоліту. Вони були підґрунтям етнокультурних процесів, що протікали в Україні у післяльодовикову добу.

1.2. ПОХОДЖЕННЯ ІНДОЄВРОПЕЙЦІВ

Індоєвропейці (далі ІЄ) – це група етно-мовно споріднених народів числом близько 200, які протягом останніх шести тисяч років населяють Європу та Західну Азію від Індії на сході до атлантичного узбережжя Європи на заході (рис. 16). Їх етно-мовна спорідненість пояснюється походженням від єдиного пращура, що мешкав на загадковій ІЄ батьківщині, звідки і розселилися пращури різних індоєвропейських етносів.

Розселення індоєвропейців протягом останніх тисячоліть значною мірою зумовило сучасну етно-політичну карту світу (рис. 17). Саме індоєвропейські народи започаткували найбільш успішну в сучасному світі європейську цивілізацію, яка значною мірою визначає розвиток людства останні сторіччя. Цим пояснюється надзвичайна наукова значимість проблеми походження індоєвропейської сім'ї народів для історії людства взагалі та для первісної історії України зокрема. Свого часу Ф.Гегель порівняв відкриття світу індоєвропейських народів з відкриттям Нового світу Христофором Колумбом.

Вагомий внесок індоєвропейських народів в історію та соціально-економічний розвиток людства протягом останніх тисячоліть зробив індоєвропейстику однією з провідних галузей світової етнології. З огляду на сказане країни Євразії давно і з перемінним успіхом змагаються за почесне право називатися батьківщиною індоєвропейців.

Особливо актуальне це питання для України. Адже переважна більшість індоєвропейців світу так чи інакше включає український степ до батьківщини індоєвропейців. Фактично індоєвропейці різних країн поділилися на два табори: тих, що виводять з півдня України усіх індоєвропейців і тих, хто вважає, що з азово-чорноморських степів походять лише східні індоєвропейці – індо-арії, ірано-арії, хето-лувійці, греки, фрігійці, правіромени.

Нажаль індоєвропейстика не є пріоритетною галуззю української науки. Вона ще не зайняла належне місце ні в українській археології, ні в етнології, ні в лінгвістиці. Попри те, що індоєвропейці всіх часів і народів інтенсивно використовували для своїх теоретичних побудов наші багаті археологічні, антропологічні, лінгвістичні джерела, індоєвропейстика в Україні знаходиться в зародковому стані. До того ж індоєвропейстика України в минулому році зазнала непоправної втрати – пішов з життя перший в історії української науки індоєвропейст Сергій Вікторович Конча. Вже після його смерті вийшла друком його монографія «Індоєвропейці: пізнання доісторії» (рис. 18). Видатний петербурзький археолог Лев Клейн сказав про неї: «Це краще, що вийшло з індоєвропейстики за останні 30 років».

Таємниця походження народів індоєвропейської мовної сім'ї ось уже два століття хвилює вчених різних країн. Головна складність у її розв'язанні полягає перш за все в комплексності та міждисциплінарності проблеми. Тобто для її вирішення необхідно залучення різних наукових дисциплін: лінгвістики, археології, первісної історії, етнографії, антропології, міфології, палеогеографії, зоології, ботаніки і навіть генетики та молекулярної біології. Існує величезний обсяг літератури мовами багатьох народів світу, присвяченої питанням пошуків країни, звідки споріднені народи 5–4 тис. р. т. заселили гігантські обшири між Атлантикою на заході, Індією на сході, Скандинавією на півночі та Індійським океаном на півдні (рис. 17).

Не маючи ілюзій щодо остаточного вирішення проблеми чи вичерпного розгляду усієї неосяжної літератури з індоєвропейстики, спробуємо дати критичний аналіз наукових поглядів на походження індоєвропейців з позиції археології та інших наук. Знайомство з сучасним станом наукової розробки проблеми конче необхідне для висвітлення ролі і місця стародавнього населення України у процесі індоєвропейзації Євразії.

Чорнобильська катастрофа 1986 року збіглася у часі з 200-річчям великого відкриття члена верховного суду Індії в Калькутті сера Уїльяма Джонса. Читаючи давньоіндійські тексти арійських завойовників Індії писані санскритом, він дійшов висновку про спорідненість генетичних попередників сучасних індоєвропейських мов – санскриту, латини, давньогрецької, германських та слов'янських. Справу англійського юриста продовжили лінгвісти (переважно німецькі) ХІХ ст., які розробили принципи порівняльного аналізу мов і остаточно довели походження індоєвропейських мов від одного спільного предка. Ретельно досліджувалися як сучасні, так і мертві індоєвропейські мови, відомі з найдавніших пам'яток індоєвропейської писемності. До них належать священні гімни Рігведи середини ІІ тис. до н.е., записані пізніше санскритом, гімни Авести рубежу ІІ–І тис. до н.е., протогрецька мова стародавніх Мікен ХVІ ст. до н.е., клинописи хеттів Анатолії початку ІІ тис. до н.е., тохарські священні тексти Західного Китаю.

Класифікація індоєвропейських мов та народів

У середині ХІХ ст. А. Шлейхер запропонував принцип реконструкції праіндоєвропейської лексики методом лінгвістичної палеонтології. Застосування порівняльної лінгвістики дозволило розробити схему генетичного дерева індоєвропейських мов. Наслідком сторічних зусиль лінгвістів була класифікація індоєвропейських мов, що в основних рисах сформувалася на кінець ХІХ ст. Однак і донині серед фахівців немає одностайності щодо кількості груп індоєвропейських народів. До числа найбільш визнаних належить класифікаційна схема, яка охоплює 13 етно-мовних груп індоєвропейських народів: анатолійська, індійська, іранська, грецька, італійська, кельтська, іллірійська, фрігійська, вірменська, тохарська, германська, балтська, слов'янська, (рис. 16). Кожна з цих груп складається з багатьох близькосторіднених сучасних та вже мертвих мов.

Анатолійська (хето-лувійська) група охоплює хетську, лувійську, палайську, лідійську, лікійську, карійську, а також так звані «малі мови» пісідійську, кілійську, меонську. Вони функціонували в Малій Азії (Анатолії) протягом ІІ–І тис. до н. е. Три перші мови відомі з текстів 15 000 глиняних табличок, добутих Гуго Вінклером 1906 р. в процесі розкопок столиці Хетського царства міста Хаттус на схід від Анкари. Тексти були виконані аккадським (асиро-вавілонським) клинописом, але невідомою мовою. Вона була дешифрована 1914 р. чехом Б. Грозним і отримала назву хетської або несийської. Серед маси ритуальних і ділових текстів хетською мовою, знайдені нечисленні пам'ятки споріднених хетам лувійської і палайської мов, а також неіндоєвропейської хаттської. Автохтони Малої Азії хатти в кінці ІІІ тис. до н.е. були завойовані хетами, однак вплинули на мову індоєвропейських завойовників.

Ранньоанатолійські хетська, палайська та лувійська мови функціонували до 8 ст. до н.е. і в античні часи дали початок пізньоанатолійським лідійській, лікійській, карійській та ін. мовам західного узбережжя Малої Азії, носії яких були асимільовані греками в елліністичний час близько ІІІ ст. до н.е.

Індійська (індо-арійська) група: мітанійська, ведійська, санскрит, пракрити, хінді, урду, біхарі, бенгалі, орія, маратхі, сіндхі, панджабі, раджастані, гуджараті, бхелі, кхандеші, пахарі, кафірські або нуристанські, дардські мови, циганські діалекти.

Мітанійською говорила правляча верхівка держави Міттани, що в ХV–ХІІІ ст. до н.е. існувала у верхів'ях Тигру та Євфрату. Індійська мовна група походить від мови аріїв, які в середині ІІ тис. до н.е. просунулися з півночі в долину Інду. Найдавніша частина їхніх гімнів (Рігведа) була записана у І тис. до н.е. ведійською мовою, а в ІІІ ст. до н.е. – ІV ст. н.е. літературною мовою санскрит. Класичним санскритом написані священні ведійські книги брахмани, упанішади, сутри, а також епічні поеми Махабхарата і Рамаєна. Паралельно з літературним санскритом у ранньосередньовічній Індії функціонували живі мови пракрити. Від них походять сучасні мови Індії: хінді, урду, біхалі, бенгалі тощо. Тексти на хінді відомі з ХІІІ ст.

Кафірські або нуристанські мови поширені в Нуристані – гірському районі Афганістану. В горах Північного Афганістану та прилеглих гірських районах Пакістану та Індії поширені близькі до кафірських дардські мови.

Іранська (ірано-арійська) група: авестійська, давньоперська, мідійська, согдійська, хорезмійська, бактрійська, парфянська, пехлеві, сакська, масагетська, скіфська, сарматська, аланська, осетинська, ягнобська, афганська, мунджанська, памірська, новоперська, таджицька, талишська, курдська, белуджська, татська та ін.

Ірано-арійська група споріднена з індо-арійською і походить від мови аріїв, які в другій половині II тис. до н.е. заселили Іран, або Айріян, що значить «країна аріїв». Пізніше їхні гімни були записані авестійською у священній книзі послідовників Заратустри Авесті. Давньоперська мова представлена клинописами ахеменідського часу (VI–IV ст. до н.е.), у тому числі історичними текстами Дарія Великого та його наступників. Мідійська – мова племен, що населяли Північний Іран у VIII–VI ст. до н.е. перед виникненням перського царства Ахеменідів. Парфяни мешкали в Центральній Азії у III ст. до н.е. – III ст. н.е., доки їх царство 224 р. не завоювали Сасаніди. Пехлеві – літературна мова Персії сасанідського часу (III–VII ст. н.е.). На початку нашої ери в Центральній Азії також функціонували согдійська, хорезмійська і бактрійська мови іранської групи.

Серед північно-іранських мов євразійського степу відомі мертві мови кочових племен саків, масагетів, скіфів, сарматів, аланів та прямих спадкоємців останніх осетинів Північного Кавказу. Ягнобська мова Середньої Азії є прямим продовженням согдійської. Багато сучасних іранських мов походять від фарсі – мови Персії раннього середньовіччя. До них належить новоперська з літературними пам'ятками від IX ст. н.е., близька до неї таджицька, афганська (пашто), курдська, талишська і татська Азербайджану, белуджська та ін.

В історії **грецької** мови виділяють три головні епохи: давньогрецьку (XV ст. до н.е. – IV ст. н.е.), візантійську (IV–XV ст. н.е.) та новогрецьку (з XV ст.). Давньогрецька доба ділиться на чотири періоди: архаїчний (мікенський або ахейський), що датується XV–VIII ст. до н.е., класичний (VIII–IV ст. до н.е.), еліністичний (IV–I ст. до н.е.), пізньогрецький (I–IV ст. н.е.). У класичний та еліністичний час в Середземномор'ї поширилися діалекти: іонійсько-аттичний, ахейський, еолійський, дорійський. Грецькі колонії північного Надчорномор'я (Тіра, Ольвія, Пантікапей, Танаїс, Фанагорія тощо) користувалися іонійським діалектом, бо були започатковані вихідцями з Мілету в Малій Азії.

Найдавніші пам'ятки грецької мови – написи крито-мікенським лінійним письмом «В» XV–XII ст. до н.е. Поеми Гомера «Іліада» та «Одісея», що описують події XII ст. до н.е., вперше записані у VIII–VI ст. до н.е. давньогрецьким алфавітом, що започаткувало класичну грецьку мову. Класичний період характеризується поширенням у грецькому світі аттичного діалекту. Саме на ньому в еліністичний час формувалося загальнотрецьке койне, що під час походів Олександра Македонського поширилося у всьому Східному Середземномор'ї, де панувало у римський і візантійський час. Літературна мова візантійської доби строго трималася норм класичного аттичного діалекту (V–IV ст. до н.е.). Нею користувався двір візантійських імператорів аж до падіння Константинополя під ударом турків 1453 р. Сучасна новогрецька мова остаточно сформувалася лише у XVIII–XIX ст.

Італійська або романська група включає оскську, вольську, умбрійську, латину та похідні від неї італійську, іспанську, португальську, каталонську, сардинську, ретороманську, провансальську, французьку, румунську. Написи спорідненими оскською, вольською, умбрійською та латиною з'являються в Центральній Італії в середині I тис. до н.е. У процесі романізації провінцій у першій половині I тис. н.е. латинські діалекти поширилися по Римській імперії. В ранньому середньовіччі ця «народна латина» стала підґрунтям формування згаданих романських мов.

Кельтську групу складають галльська, ірландська, бретонська, корнська, валлійська, гелльська (шотландська) мови і говірка о. Мен. Античні джерела вперше згадують кельтські племена у V ст. до н.е. на територіях між Карпатами на сході і Атлантичним узбережжям на заході. У IV–III ст. до н.е. відбувається потужна кельтська експансія на Британські острови, на територію Франції, Піренейський, Апеннінський, Балканський півострів і навіть у Малу Азію, у центральних районах якої вони осіли під іменем галатів. З кельтами пов'язують латенську археологічну культуру V–I ст. до н.е., а районом їх формування вважають північно-західні передгір'я Альп. Внаслідок експансії спочатку Римської імперії, а пізніше

германських племен (перш за все англів та саксів) кельти були витіснені на крайній захід Європи.

Мова асимільованих римлянами галлів території Франції початку I тис. н.е. відома дуже мало за нечисленними включеннями в латинські тексти. Бретонська, корнська та валлійська мови півостровів Бретонь у Франції, Корнуел та Уельс Великобританії походять від мови бриттів, що розсіялися під тиском англосаксів у V–VII ст. Шотландська і менська мови близькі до ірландської, яка фіксується письмовими джерелами IV, VII, XI ст.

Іллірійська група мов охоплює балкано-іллірійську, месапську, албанську мови. Іллірійці – група індоєвропейських племен, яка судячи з античних джерел, з VII ст. до н.е. мешкала в Карпатській котловині, на Середньому Дунаї, на північному заході Балканського півострова. Її археологічним відповідником є так званий східний гальштат VIII–V ст. до н.е. Іллірійські племена були асимільовані римлянами, а пізніше південними слов'янами. Албанська мова – іллірійський релікт, що зазнав суттєвого впливу латини, грецької, південнослов'янських та фракійських діалектів. Албанські тексти відомі з XV ст. Месапська – відгалуження від іллірійського мовного масиву північного заходу Балканського півострова, що зберігся у вигляді надгробних та побутових написів V–I ст. до н.е. в Калабрії на сході Апеннінського півострова.

До **фрігійської** групи входять фракійські діалекти даків, гетів, мізів, одрисів, трибалів, які в античні часи мешкали в Трансильванії, на Нижньому Дунаї та північному сході Балканського півострова, і були асимільовані римлянами у II–IV ст. та слов'янами у ранньому середньовіччі. Їх романізованими нащадками є середньовічні волохи, які були пращурами сучасних румун. Фрігійці – народ, що близько 3 тис. р. т. просунувся з північного сходу Балканського півострова в Малу Азію, де створив державу Фрігію, яка впала під ударами кіммерійців близько 675 р. до н.е. Фрігійські написи датуються VII–III ст. до н.е.

Вірменська мова споріднена з фрігійською, а через неї з фракійською. За античними джерелами, вірмени прийшли у Закавказзя з Фрігії, а фрігійці в Малу Азію з Фракії, що підтверджується археологічними матеріалами. На думку деяких дослідників, правірмени рухалися з Фракії в Малу Азію і далі на схід у XII ст. до н.е. І. М. Дьяконов вважає, що вони брали участь у руйнуванні Трої та Хетського царства¹. Індоевропейська правірменська мова дещо трансформувалася під впливом мови аборигенів Закавказзя хурито-урартійців.

Найдавніші вірменські тексти датуються V ст., коли єпископом Месропом Маштоцем був створений вірменський алфавіт. Ця письмова мова (грабар) функціонувала до XIX ст. У XII–XVI ст. почали формуватися два діалекти сучасної вірменської: східний араратський і західний константинопольський.

Тохарська мова – умовна назва індоєвропейських діалектів, які в VI–VII ст. н.е. функціонували у Китайському Туркестані (Уйгурії). Відома з релігійних текстів Сіньцзяну. В. М. Даниленко² вважав, що пращурами тохарів були носії ямної археологічної культури півдня України, які у III тис. до н.е. досягли Центральної Азії і започаткували афанасіївську культуру. На X ст. тохари були асимільовані тюрками-уйгурами.

Германські мови діляться на три групи: північну (скандинавську), східну (готську) та західну. Найдавніші германські тексти представлені архаїчними рунічними написами Скандинавії, що датуються III–VIII ст. н.е. і несуть риси загальногерманської мови до її розчленування. Численні давньоісландські тексти XIII ст. зберегли багату скандинавську поезію (Старша Едда) та прозу (саги) X–XII ст. Приблизно з XV ст. почався розпад давньоісландської або давньоскандинавської мови на західноскандинавську (норвезька, ісландська) та східноскандинавську (шведська, датська) гілки.

До східнонімецької групи, крім готської, відомої за перекладом IV ст. Біблії єпископом Уелфілою, входили нині мертві мови вандалів та бургундів.

До західнонімецьких мов належить давньоанглійська (англосаксонські тексти VII ст.), давньофризька, давньоніжньонімецька (саксонські тексти з IX ст.), давньоверхньонімецька. Давніми пам'ятками західнонімецьких мов є англійський епос VIII ст. «Беовульф», відомий

¹ *История древнего Востока.* – Т. 2. – М. 1988. – С. 194.

² *Даниленко В.Н. Энеолит Украины.* – К., 1974. – С. 234.

за рукописом X ст., верхньонімецька «Пісня про Нібелунгів» VIII ст., саксонський епос IX ст. «Хеліанд».

Серед сучасних германських мов – англійська, що в XI–XIII ст. зазнала суттєвих впливів французької, фламандська – нащадок давньофризької, голландська – відгалуження давньоніжньонімецької. Сучасна німецька мова складається з двох різних діалектів – у минулому окремих мов (нижньонімецької та верхньонімецької). Серед сучасних германських слід згадати ідиш, бурську, фарерську, швейцарську мови.

Балтські мови діляться на західнобалтські – мертві прусська (зникла у XVIII ст.) та ятвязька, яка була поширена в середні віки на території Північно-Східної Польщі та Західної Білорусі, та східнобалтські. До останніх належать литовська, латвійська, латгальська, а також поширена до XVII ст. на Балтійському узбережжі Литви та Латвії куршська. Серед мертвих мов селонська, голядська Підмосков'я, балтська мова Верхнього Подніпров'я. На початку середньовіччя балтські мови були поширені на великих територіях від Нижньої Вісли на заході до Верхньої Волги і Оки на сході, від Балтії на півночі до Прип'яті, Десни і Сейму на півдні (рис. 17). Балтські мови повніше, ніж інші, зберігають давню індоєвропейську мовну систему.

Слов'янські мови діляться на східні, західні та південні. Східнослов'янські – українська, білоруська, російська. Західнослов'янські утворюють три підгрупи: лехітську (польська, кашубська і полабська), чесько-словацьку та серболужицьку. Споріднена з полабською кашубська мова була поширена в Польському Помор'ї на захід від Нижньої Вісли. Лужицька – мова лужицьких сербів верхів'їв р. Шпрее в Німеччині. Південнослов'янські мови: сербська, хорватська, болгарська, словенська, македонська. Слов'янські мови досить близькі між собою, оскільки походять від єдиної давньослов'янської, що розпалася відносно недавно у V–VII ст.

Високу ступінь спорідненості індоєвропейських мов вчені пояснюють їх походженням від єдиного генетичного предка – індоєвропейської прамови. Мається на увазі, що близько 5 тисяч років тому в якомусь обмеженому регіоні Євразії мешкав народ, від мови якого походять усі індоєвропейські мови. Перед наукою постало завдання відшукати цю прабатьківщину всіх індоєвропейських народів (рис. 17) та прослідкувати шляхи їх розселення. Під індоєвропейською прабатьківщиною лінгвісти мають на увазі регіон, який займали носії індоєвропейської прамови до її розпаду, що стався у IV тис. до н.е.

Історія пошуків індоєвропейської батьківщини

Пошуки індоєвропейської прабатьківщини мають драматичну двохсотрічну історію¹. Зразу ж після відкриття Уільяма Джонса прабатьківщиною була проголошена Індія, а санскрит Рігведи розглядався мало не як прашур усіх мов, який нібито зберіг усі особливості прамови. Вважалося, що завдяки благодатному клімату в Індії відбувалися демографічні вибухи і надлишки індоєвропейського населення розселялися на захід в Європу та в Західну Азію.

Однак дуже скоро виявилося, що мова іранської Авести не набагато молодша за санскрит Рігведи. Тобто, спільний прашур усіх індоєвропейських народів міг мешкати в Ірані або десь на Близькому Сході, де саме у цей час були зроблені великі археологічні відкриття.

У 30–50 рр. XIX ст. індоєвропейців виводили з Центральної Азії, яку тоді вважали «кузнею народів». Ця версія живилася історичними даними про міграційні хвилі, що періодично котилися з Центральної Азії в Європу протягом останніх двох тисяч років. Маються на увазі прихід в Європу сарматів та тюркських і монгольських племен гунів, болгар, аварів, хозарів, печенігів, половців, татар, калмиків та ін. До того ж саме у цей час зріс інтерес європейців до Центральної Азії, оскільки розпочалася її колонізація росіянами з півночі та англійцями з півдня.

Однак бурхливий розвиток лінгвістичної палеонтології в середині XIX ст. виявив невідповідність Азії природно-кліматичним реаліям прабатьківщини. Реконструйована лінгвістами спільна індоєвропейська прмова свідчила, що прабатьківщина розміщувалася в

¹ Сафронов В. Индоевропейские прародины. – Горький, 1989. – 398 с.

регіоні з помірним кліматом і відповідною йому флорою (береза, осика, сосна, бук тощо) та фауною (тетерів, бобер, ведмідь тощо). Крім того, виявилось, що переважна більшість індоєвропейських мов локалізувалися не в Азії, а в Європі. Між Рейном та Дніпром концентрується переважна більшість давніх індоєвропейських гідронімів.

З другої половини XIX ст. більшість дослідників розміщувала індоєвропейську батьківщину в Європі. Вибух німецького патріотизму у другій половині XIX ст., зумовлений об'єднанням Німеччини О. Бісмарком, не міг не вплинути на долю індоєвропеїстики. Адже переважна більшість тогочасних фахівців з цієї проблеми були етнічними німцями. Так піднесення німецького патріотизму стимулювало популярність концепції походження індоєвропейців з території Німеччини.

Посилаючись на встановлений лінгвістами помірний клімат прабатьківщини, її починають локалізувати саме в Німеччині. Додатковими аргументами є північноєвропеїдна зовнішність найдавніших індоєвропейців. Світле волосся і блакитні очі – ознака аристократичності як у арійців за Рігведою, так і у стародавніх греків, судячи з їхньої міфології. Крім того, німецькі археологи дійшли висновку про безперервний етнокультурний розвиток на території Німеччини від археологічної культури лінійно-стрічкової кераміки V тис. до н.е. до сучасних німців.

Фундатором цієї концепції вважають І. Гейгера, який 1871 р., спираючись на аргумент бука, берези, дуба, ясеня, вугря та трьох пір року в реконструйованій прамові індоєвропейців, а також на свідчення Тацита про автохтонність германців на схід від Рейну, запропонував територію Німеччини, як можливу прабатьківщину. Значний внесок у розвиток центральноєвропейської гіпотези походження індоєвропейців вніс відомий німецький філолог Герман Хірт. Він дійшов висновку, що німецька мова є прямим нащадком праіндоєвропейської. Мови інших індоєвропейських народів нібито виникли в процесі змішування мови прибулих з півночі Центральної Європи індогерманців з мовами аборигенів.

Ідеї І. Гейгера та Г. Хірта суттєво розвинув Г. Коссина. Філолог за освітою, Г. Коссина проаналізував величезний археологічний матеріал і 1926 р. видав книгу «Походження і поширення германців у доісторичний та ранньоісторичний час», яка була використана нацистами як наукове обґрунтування своєї агресії на схід. Г. Коссина називає індоєвропейців індогерманцями і прослідковує за археологічними матеріалами доби неоліту та бронзи «14 колоніальних походів мегалітичних індогерманців на схід через Середню Європу до Чорного моря». Зрозуміло, що ця псевдонаукова, заполітизована версія розселення індоєвропейців зазнала краху разом із Третім Райхом.

У 70-х роках XX ст. П. Бош-Гімпера (1961)¹ та Г. Девото (1962)² виводили індоєвропейців від культури лінійно-стрічкової кераміки. Вони зробили спробу прослідкувати фази розвитку індоєвропейців від дунайського неоліту V тис. до н.е. до бронзової доби і навіть до історичних індоєвропейських народів ранньозалізного віку. П. Бош-Гімпера навіть вважав індоєвропейською культуру Трипілля, оскільки остання, на його думку, формувалася на ґрунті культури лінійно-стрічкової кераміки.

Майже разом із центральноєвропейською концепцією походження індоєвропейців народилася і південноруська. Її прибічники вважали прабатьківщиною степи від Нижнього Дунаю до Волги. Її фундатором по праву вважається видатний німецький вчений, енциклопедист індоєвропеїстики Освальд Шрадер. У своїх численних працях, що вийшли друком між 1880 та 1920 рр., він не тільки узагальнив усі досягнення лінгвістів, але й проаналізував та суттєво розвинув їх із залученням нових археологічних матеріалів, у тому числі зі степових курганів півдня України. Лінгвістична реконструкція скотарського суспільства стародавніх індоєвропейців була блискуче підтверджена археологією. О. Шрадер вважав праіндоєвропейцями скотарів східноєвропейського степу III–II тис. до н.е. Оскільки індоєвропейські мови поширені в Європі та Західній Азії, то, на думку О. Шрадера, прабатьківщина повинна була розміщуватися десь посередині – в степах Східної Європи.

¹ Bosh-Gimpera, P., Les Indo-Europeens: problèmes archéologiques (Paris, 1961).

² Devoto, G., Origini Indeuropée (Firenze, 1962).

Г. Чайлд у книзі «Арійці» 1926 р. суттєво розвинув ідеї О. Шрадера, звузивши прабатьківщину індоєвропейців до степів України. На основі нових археологічних матеріалів він показав, що підкурганні поховання з вохрою півдня України (рис. 19) залишені найдавнішими індоєвропейськими скотарями, які саме звідси почали розселятися по Євразії¹.

Будучи послідовником Г. Чайлда, Т. Сулемірський (1933; 1968) висловив думку, що індоєвропейські культури шнурової кераміки Центральної Європи, сформувалися внаслідок міграції ямників з українських степів на захід.

У своїй книзі 1950 р. Г. Чайлд підтримав Т. Сулемірського і зробив висновок, що ямники з півдня України через Подунав'я мігрували в Центральну Європу, де започаткували культуру шнурової кераміки, від якої більшість дослідників виводять кельтів, германців, балтів, слов'ян. Ямну культуру півдня Східної Європи дослідник вважав нерозчленованими індоєвропейцями, які просунулися не лише на Верхній Дунай, а й на північ Балкан, де заснували баденську культуру, і в Грецію та Анатолію, де започаткували грецьку та анатолійську гілки індоєвропейців.

Радикальною прибічницею Г. Чайлда була М. Гімбутас², яка вважала ямників праіндоєвропейцями, «що просувалися на захід та південь у V–IV тис. до н.е. з Нижнього Дона та Нижньої Волги». Під індоєвропейізацією Європи дослідниця бачила розселення войовничих носіїв курганної культури зі степів Східної Європи на Балкани та в Західну Європу, заселені на той час неіндоєвропейськими групами балкано-дунайського неоліту та культури воронкоподібних кубків.

Через схематизм, ігнорування лінгвістичних даних та певний радикалізм праці М. Гімбутас зазнали критики, але її внесок в розвиток ідей О. Шрадера та Г. Чайлда незаперечний, а степова версія походження індоєвропейців лишається найпереконливішою. Серед її прибічників слід згадати В. М. Даниленка (1974)³, Д. Мелларі (1989)⁴, Д. Ентоні (1986; 1991)⁵, Ю. Павленка (1994)⁶ та ін.

Близькосхідна версія походження індоєвропейців зародилася на світанку індоєвропейістики. У 1822 р. Г. Лінк та Ф. Міллер розміщували індоєвропейську Батьківщину у Закавказзі. Під впливом панвавілонізму Т. Момзен вважав, що індоєвропейці походять з Месопотамії. Однак найбільш розгорнуту аргументацію походження індоєвропейців з Близького Сходу, точніше з Вірменського нагір'я дали у своїй двотомній енциклопедичній праці 1984 р. Т. Гамкрелідзе та В. Іванов. На основі глибокого аналізу величезного масиву лінгвістичного матеріалу та узагальнення напрацювань попередників дослідники дали широку картину господарства, побуту, матеріальної культури, вірувань праіндоєвропейців та природно-ландшафтну характеристику їх прабатьківщини.

Разом із тим, розміщення прабатьківщини на Вірменському нагір'ї і спроба аргументувати шлях заселення індоєвропейцями Європи в обхід Каспійського моря зі сходу не витримали критики. Для Вірменського нагір'я не властиві рослини (осика, граб, тис, верес) і тварини (бобер, рись, тетерів, лосось, краб), які характерні для індоєвропейської батьківщини. Дуже нечисленна тут і відповідна гідронімія. Не підтверджується археологічним матеріалом і мандрівка індоєвропейців навкруги Каспію через Середню Азію, Нижнє Поволжя та українські степи на захід.

Колін Ренфрю (1987)⁷ розміщує індоєвропейську батьківщину в межах півмісяця родючості – на півдні Анатолії. Це положення принципове для його концепції, оскільки вона базується на незаперечному факті міграції ранніх землеробів Близького Сходу на захід в Європу і на схід в Азію. Дослідник відштовхується від ностратичної концепції В. Ілліча-

¹ Childe, G., *The Aryans: A Study of Indo-European Origins* (New York, 1926).

² Gimbutas, M., «The Kurgan culture», *Actes du VII CIPP*. – Prague, 1970. – p. 483; Gimbutas, M., «Primary and Secondary of the Indo-Europeans» *The Journal of Indo-European Studies*, no.13 (1985), pp. 185 – 202.

³ Даниленко В.Н. Энеолит Украины. – К., 1974.

⁴ Mallory, J.P., *In search of the Indo-Europeans: language, archaeology, and myth* (London, 1989).

⁵ Anthony, D., «The Kurgan culture», *Indo-European Origins, and the Domestication of the Horse: A Reconsideration*, *Current Anthropology* no. 27. – 1986, pp. 291 – 313; Anthony, D., «The Archaeology of Indo-European Origins», *The Journal of Indo-European Studies* vol. 19, no. 3 – 4 (1991), pp. 193 – 222.

⁶ Павленко Ю.В. Передісторія давніх Русів у світовому контексті. – К., Фенікс, 1994. – 400 с.

⁷ Renfrew, C., *Archaeology and language: The Puzzle of Indo-European Origins* (London, 1987).

Світича (1964; 1971)¹, за якою лінгвістична спорідненість індоєвропейців з народами афразійської, еламо-дравідійської, уральської та сіно-кавказької сімей пояснюється їх спільною прабатьківщиною на Близькому Сході. Підкресливши, що носії згаданих мов споріднені також генетично, К. Ренфрю стверджує, що їх розселення зі спільної батьківщини сталося у VIII–V тис. до н.е. в процесі поширення відтворювального господарства (Ренфрю, 1989). Не заперечуючи сам факт згаданих міграцій, більшість індоєвропейців сумнівається, що серед мігрантів з Близького Сходу були індоєвропейці.

Балканська концепція походження індоєвропейців пов'язана з відкриттям у першій половині XX ст. балкано-дунайської неолітичної протоцивілізації VII–IV тис. до н.е. Саме звідси за даними археології відбулася неолітизація Європи. Це дало підстави Б. Горнунгу (1956)² та В. Георгієву (1966)³ припустити, що праіндоєвропейці сформувалися на Нижньому Дунаї внаслідок змішування місцевих мезолітичних мисливців з неолітичними мігрантами з Балкан. Слабким боком концепції є надзвичайна бідність мезоліту Нижнього Дунаю. Прабатьківщиною індоєвропейців вважав Балкани й І. Дьяконов (1982)⁴.

Індоєвропейці та їх батьківщина за даними палеолінгвістики

Реалії батьківщини індоєвропейців повинні відповідати природно-географічним, соціально-економічним та культурно-історичним характеристикам, відтвореним за допомогою лінгвістичного аналізу найдавніших спільних елементів різних індоєвропейських мов.

XIX століття було добою сміливих реконструкцій суспільства, господарства, культури, духовного світу, природного оточення ранніх індоєвропейців шляхом так званої лінгвістичної палеонтології. Вдалі праці А. Куна та Я. Грімма середини позаминулого століття спровокували численні палеолінгвістичні дослідження, автори яких не завжди дотримувалися суворих правил порівняльного аналізу індоєвропейських мов. Критика спроб відтворення праіндоєвропейських реалій шляхом лінгвістичного аналізу змусила А. Шлейхера (1863) ввести такі лінгвістичні реконструкції в рамки правил. Однак справжнє відкриття світу праіндоєвропейців належить О. Шрадеру (1886)⁵, який узагальнив палеолінгвістичні реконструкції попередників, скорегувавши і перевіrivши їх за археологічними матеріалами доби бронзи, які щойно з'явилися у розпорядженні дослідників.

Методом лінгвістичної палеонтології вченим вдалося реконструювати етапи формування індоєвропейської прамови. Спираючись на розробки Ф. Соссюра та А. Мейє, М. Д. Андрєєв (1986)⁶ висловив припущення про три послідовні стадії її формування: бореальну, ранньо- та пізньоіндоєвропейську.

Реконструйовану на основі аналізу спільної індоєвропейської лексики індоєвропейську прамову на етапі, що передував її розпаду в IV тис. до н.е. на окремі мовні групи, аналізували Т. В. Гамкрелідзе та В. В. Іванов (1984)⁷. Праіндоєвропейський словник свідчить, що його носії мешкали в помірній зоні з різкоконтинентальним кліматом, холодними зимами і теплим літом. Жили як у гірській, так і в рівнинній місцевості, серед рік, боліт, хвойних та листяних лісів. Були добре знайомі з природно-кліматичними реаліями степів.

Економіка праіндоєвропейців на момент розпаду спільноти носила виразний скотарсько-землеробський характер. Однак значний розвиток скотарської термінології свідчить про домінування саме цієї галузі господарства. Серед домашніх тварин фігурують кінь, бик, корова, вівця, коза, свиня, собака. Переважало відгінне скотарство м'ясо-

¹ *Иллич-Свитыч В.М.* Древнейшие индоевропейско-семитские контакты // Проблемы индоевропейского языкознания. – М., 1964. – С. 3–12; *Иллич-Свитыч В.М.* Опыт сравнения ностратических языков. Введение // Сравнительный словарь. – Т. 1. – 2. – М., 1971.

² *Горнунг Б.В.* К вопросу об образовании индоевропейской языковой общности. – М., 1964.

³ *Georgiev, I.*, Introduzione alla storia delle lingue indeuropee (Rome, 1966).

⁴ *Дьяконов И.М.* О прародине носителей индоевропейских диалектов // Вестник древней истории. – №4. – 1982. – С. 11–25.

⁵ *Шрадер О.* Сравнительное языковедение и первобытная история. – Спб., 1886.

⁶ *Андреев Н.Д.* Раннеиндоевропейский язык. – М., 1986.

⁷ *Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В.* Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Т.1, 2. – Тбилиси, 1984. – 1330 с.

молочного напрямку. Праіндоєвропейці володіли досконалими методами обробки продуктів тваринництва: шкіри, вовни, молока. Культ коня та бика посідав важливе місце в ідеології.

Досить високого рівня досягло землеробство. Відбувся перехід від мотичного до ранньої форми орного землеробства, що характеризується застосуванням рала чи сохи. Соху тягла пара волів. Вирощували ячмінь, пшеницю, льон. Урожай збирали серпами, молотили. Зерно мололи зернотерками та жорнами. Пекли хліб. Знали садівництво (яблуко, вишня, виноград) та бджільництво. Праіндоєвропейці виготовляли різноманітний глиняний посуд. Були знайомі з примітивною металургією міді, срібла, золота. Особливу роль грав колісний транспорт. У візки запрягали коней та биків. Було відоме вершництво.

Значна роль скотарства зумовила специфіку суспільного устрою. Він характеризувався патріархальністю, домінуванням чоловіка у сім'ї, загальною войовничістю суспільства. Останнє ділилося на три прошарки: жерців, військову аристократію та простих общинників (пастухів, землеробів, воїнів). Мілітарний дух епохи відбився у будівництві перших укріплених поселень – фортець. Своєрідність духовного світу полягала у сакралізації війни, верховного бога воїна та пастуха. Поклонялися зброї, коню, бойовій колісниці (рис. 20), вогню, сонцю-колесу, символом якого була відома свастика.

Важливим елементом індоєвропейської міфології є світове дерево. До речі, це свідчить, що прабатьківщина була досить лісистим краєм. Точніше локалізувати її допомагають рослини і тварини, назви яких присутні у відтвореній лінгвістами пізньоіндоєвропейській мові.

Рослини: дуб, береза, бук, граб, ясен, осика, верба, тис, сосна, горіх, верес, троянда, мох.

Тварини: вовк, ведмідь, рись, лисиця, шакал, дикий кабан, олень-лось, дикий бик, заєць, змія, миша, воша, риба, птиця, орел, журавель, ворона, тетерів, дятел, гуска-лебідь, барс-леопард, лев, мавпа, слон.

Останні чотири екзотичні тварини не типові для європейської фауни, хоч леви та барси мешкали на Балканах ще 2 тис. р. т. Останнім часом встановлено, що слова, які позначають барса, лева, мавпу та слона в індоєвропейську правову потрапили з Близького Сходу, скоріш за все від афразійців¹.

Отже, рослинний та тваринний світ індоєвропейської прабатьківщини відповідає помірній зоні Європи. Це дало підстави переважній більшості сучасних дослідників розмішувати її між Рейном на заході, Нижньою Волгою на сході, Балтією на півночі та Дунаєм на півдні (Bosh-Gimpera, 1961; Devoto, 1962; Grossland, 1967; Gimbutas, 1970; 1985; Hausler, 1985; Горнунг, 1964; Georgiev, 1966; Mallory, 1989; Child, 1926; Sulimirski, 1968)².

Лінгвістичні контакти праіндоєвропейців

Архаїчна індоєвропейська гідронімія концентрується в Центральній Європі між Рейном на заході, Середнім Дніпром на сході, Балтією на півночі та Верхнім Дунаєм на півдні³.

Точніше локалізувати прабатьківщину дозволяють виявлені у індоєвропейських мовах сліди контактів з фіно-уграми, картвелами та людністю Близького Сходу (прахаттами, прахуритами, афразійцями, шумерами, еламцями). Лінгвістичний аналіз свідчить, що прафіноугри до їхнього розпаду у III тис. до н.е. запозичили у індоєвропейців значну

¹ Гамкрелідзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Т.1, 2. – Тбилиси, 1984. – С. 506, 510.

² Bosh-Gimpera, P., Les Indo-Europeens: problèmes archéologiques (Paris, 1961); Devoto, G., Origini Indoeuropee (Firenze, 1962); Grossland, R.A., «Immigrants from the North», Cambridge Ancient History, vol.1, pt.2 (Cambridge, 1967), pp. 234 – 276; Gimbutas, M., «The Kurgan culture», Actes du VII CIPP (Prague, 1970); Gimbutas, M., «Primary and Secondary of the Indo-Europeans» The Journal of Indo-European Studies, no.13 (1985), pp. 185 – 202; Hausler, A., «Kulturbeziehungen zwischen Ost- und Mitteleuropa in Neolithikum», Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, vol. 68. (1985), pp. 21 – 70; Горнунг В.В. К вопросу об образовании индоевропейской языковой общности. – М., 1964.; Georgiev, I., Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee (Rome, 1966); Mallory, J.P., In search of the Indo-Europeans: language, archaeology, and myth (London, 1989); Childe, G., The Aryans: A Study of Indo-European Origins (New York, 1926); Sulimirski, T., Corded ware and globular amphorae northeast of the Carpathians (London, 1968).

³ Гамкрелідзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Т.1, 2. – Тбилиси, 1984. – С. 945.

кількість сільськогосподарської термінології (свиня, поросся, коза, зерно, сіно, молот-сокира та ін.). Різноманітна індоєвропейська лексика присутня у картвельських мовах (грузинській, мегрельській, сванській)¹. Особливо важливою для локалізації прабатьківщини індоєвропейців є наявність у мовах останніх лексичних паралелей з мовами народів Близького Сходу.

Московський лінгвіст українського походження В. Ілліч-Світич² (1964) відзначив, що певна частина аграрної та тваринницької лексики була запозичена у прасемітів та шумерів. Як приклад таких запозичень з прасемітської дослідник називає слова: *tauro* – бик, *gait* – коза, *agno* – ягня, *bag* – зерно, крупа, *dehno* – хліб, зерно, *kern* – жорно, *medu* – мед, солодкий, *sekur* – сокира, *naḥu* – посудина, корабель, *haster* – зірка, *septm* – сім, *klau* – ключ та ін. За В. Іллічем-Світичем, з мови шумерів індоєвропейці запозичили слова: *kou* – корова, *reud* – руда, *auesk* – золото, *akro* – нива, *duer* – двері, *hkor* – гори та ін.³

Однак особливо багато тваринницької та землеробської термінології, назв продуктів харчування, предметів побуту тощо індоєвропейці запозичили у прахаттів та прахуритів, прабатьківщина яких розміщувалася в Анатолії та у верхів'ях Тигру та Євфрату (рис. 13). С. А. Старостін⁴ вважає, що наведені В. Іллічем-Світичем корені *klau*, *medu*, *akro*, *bag* та деякі інші є не прасемітські чи шумерські, а хатто-хуритські. Крім того, він наводить численні приклади хатто-хуритської лексики в індоєвропейських мовах. Ось лише деякі з них: *ekuo* – кінь, *kago* – коза, *poroko* – поросся, *hvelena* – вовна, хвиля, *ouig* – овес, *hag* – ягода, *rughio* – жито, *lino* – льон, *kulo* – кіл, спис, *gueran* – жорно, *sel* – село, *dholo* – долина, *arho* – простір, ареал, *tuer* – творог, *sur* – сир, *bhar* – ячмінь, *penkue* – п'ять та багато інших. Аналіз цих лінгвістичних запозичень свідчить, що сталися вони в процесі безпосередніх контактів праіндоєвропейців з більш розвиненими прахатто-хуритами не пізніше V тис. до н.е.⁵

Характер усіх цих виразних мовних паралелей між праіндоєвропейською, праугрофінською, пракартвельською та мовами народів Близького Сходу свідчить, що вони є наслідком тісних сусідських контактів праіндоєвропейської спільноти зі згаданими народами. Тобто, відшукувана прабатьківщина знаходилася десь між цими етносами. Це дає підстави точніше локалізувати прабатьківщину індоєвропейців. Адже відомо, що прабатьківщина фіноугрів – лісостепи між Доном і Уралом, а картвелів – Центральний Кавказ. Щодо згаданих близькосхідних мовних запозичень у індоєвропейських мовах то їх джерелом на нашу думку, був балкано-дунайський неоліт, в тому числі трипільська культура Правобережної України. Про близькосхідні витoki неоліту Балкан та Подунав'я і їх особливо тісні зв'язки з хатто-хуритським світом Південної Анатолії вже згадувалося вище.

Аналіз сучасних версій походження індоєвропейців

У наш час чотири регіони претендують на право називатися індоєвропейською прабатьківщиною: Центральна Європа між Рейном та Віслою (І. Гейгер, Г. Хірт, Г. Коссина, П. Бош-Гімпера, Г. Девото), Близький Схід (Т. Гамкрелідзе, В. Іванов, К. Ренфрю), Балкани (Б. Горнунг, В. Георгієв, І. Дьяконов) та лісостепова і степова зони між Дністром і Волгою (О. Шрадер, Г. Чайлд, Т. Сулімірський, В. Даниленко, М. Гімбутас, Д. Меллорі, Д. Ентоні, Л. Залізник, Ю. Павленко). Частина дослідників об'єднують у прабатьківщину Центральну Європу зі східноєвропейськими степами до Волги на сході (А. Хейслер, В. Георгієв). Яка ж з цих версій більш правдоподібна?

Концепція походження індоєвропейців із **Центральної Європи** – територій, що лежать між Рейном, Віслою та Верхнім Дунаєм, особливо поширилась у кінці XIX – першій половині XX ст. Як зазначалося, її фундаторами були І. Гейгер, Г. Хірт, Г. Коссина.

¹ Гамкрелідзе Т.В., Іванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Т.1, 2. – Тбилиси, 1984. – С. 877.

² Иллич-Свитыч В.М. Древнейшие индоевропейско-семитские контакты // Проблемы индоевропейского языкознания. – М., 1964.

³ Гамкрелідзе Т.В., Іванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Т.1, 2. – Тбилиси, 1984. – С. 272–276.

⁴ Старостин С.А. Индоевропейско-северокавказские изоглосы // Древний Восток: этнокультурные связи. – М., 1988. – С. 112 – 163.

⁵ Старостин С.А. Зазначена праця. – С. 112 – 113; 152–154.

В основі побудов згаданих дослідників лежить факт збігу основного регіону індоєвропейської гідронімії з територіями поширення кількох археологічних культур. Маються на увазі культури лінійно-стрічкової кераміки, лійчастого посуду, кулястих амфор та шнурової кераміки, що з V до початку II тис. до н. е. послідовно змінювали одна одну на згаданих обширах Центральної Європи.

Індоєвропейський характер культур шнурової кераміки зараз ніхто не ставить під сумнів. Їх генетичними попередниками, за останніми даними, були культури лійчастого посуду та кулястих амфор. Однак ми не маємо підстав називати індоєвропейською культуру лінійно-стрічкової кераміки, оскільки в ній відсутні реконструйовані лінгвістами визначальні індоєвропейські риси: скотарський напрям економіки, домінування чоловіка в суспільстві та мілітарний характер останнього, наявність військової еліти, фортець, культу війни, поклоніння зброї, бойовій колісниці, коню, сонцю, вогню тощо. Носії традицій лінійно-стрічкової кераміки, на нашу думку, належали неолітичній протоцивілізації Балкан, неіндоєвропейський характер якої був показаний вище.

Розміщенню прабатьківщини у Центральній Європі заважає наявність у індоєвропейській правовій слідів тісних лінгвістичних контактів з пракартвелами Кавказу та фіно-уграми, батьківщиною яких були лісостепи між Доном та Південним Уралом. Якщо праіндоєвропейці жили в Центральній Європі, то як вони могли контактувати з мешканцями Кавказу та Задоння?

Більшість сучасних учених вважають Центральну Європу батьківщиною шнурових культур III–II тис. до н. е., носії яких були пращурами північної гілки індоєвропейців: кельтів, балтів, германців, слов'ян. Однак, батьківщиною всіх індоєвропейських народів Центральна Європа не могла бути через те, що індоєвропейців півдня (ілірійці, фракійці, греки, хетти, вірмени) та сходу (індоіранці) неможливо вивести від шнуровиків ні археологічно, ні лінгвістично. Крім того, у лісостепах та степах України індоєвропейці з'явилися раніше за шнуровиків – не пізніше IV тис. до н. е. (середньостогівська та ямна культури).

Близький Схід також не міг бути прабатьківщиною індоєвропейців, оскільки тут була батьківщина неіндоєвропейських хаттської, хуритської, еламської та афразійської етнокультурних спільнот. Картографування індоєвропейських мов показує, що цей регіон був південною периферією їх поширення. Індоєвропейці (хетти, лувійці, палайці, вірмени, фрігійці) з'являються тут досить пізно – близько 3000 р. до н. е., тобто вже після розпаду праіндоєвропейської мови у IV тис. до н. е. На відміну від Європи тут майже відсутня індоєвропейська гідронімія.

Холодний континентальний клімат прабатьківщини з морозною, сніжною зимою не відповідає реаліям Близького Сходу. Немає тут майже половини рослин і тварин, що фігурують у праіндоєвропейській мові (осика, граб, липа, верес, бобер, тетерів, рись тощо). З іншого боку, в останній відсутні назви типових представників близькосхідної фауни та флори (кипарис, кедр тощо). Що стосується лева, барса, мавпи та слона, то їх назви виявилися запозиченнями з прасемітської. Якщо ці тварини були типовими для індоєвропейської прабатьківщини, то навіщо було запозичувати їх назви у південних сусідів? Праіндоєвропейці не могли мешкати на Близькому Сході і тому, що сильний вплив їхньої мови простежено у прафіноугрів, батьківщину яких вчені впевнено розміщують у лісостепах між верхів'ями Дінця та Уралом. Це можливо лише при тісних сусідських контактах праіндоєвропейців з пращурами фіно-угрів.

Припустивши, що індоєвропейці походять з **Балкан**, ми проігноруємо їх мовні зв'язки не тільки з фіно-уграми, але й з картвелами Кавказу. Неможливо вивести з Балкан і східну гілку індоєвропейців – індоіранців. Цьому суперечать дані як археології, так і лінгвістики. Індоєвропейські гідроніми відомі лише на півночі Балкан. Основна ж їх маса поширена північніше між Рейном та Дніпром. Гіпотезі щодо походження індоєвропейців від балканських неолітичних землеробів суперечить і той факт, що поява перших індоєвропейців на історичній арені у IV–III тис. до н. е. сталася одночасно з аридизацією клімату, виділенням скотарства в окрему галузь і поширенням його на гігантських просторах Євразії, і нарешті з колапсом самого землеробського неоліту Балкан. Що ж дає підстави деяким дослідникам вважати Балкани прабатьківщиною індоєвропейців?

Відомий дослідник Колін Ренфрю справедливо вважає, що грандіозному лінгвістичному явищу поширення індоєвропейських мов повинен відповідати не менш масштабний соціально-економічний процес. На думку американського вченого, таким глобальним явищем у первісній історії була неолітизація Європи. Мається на увазі розселення найдавніших землеробів та скотарів з Близького Сходу через Балкани в Європу (рис. 13).

Аргументовану критику спроб К. Ренфрю вивести індоєвропейців з Близького Сходу дав з позицій новітніх генетичних досліджень Р. Солларис¹. Біомолекулярний аналіз палеоантропологічних та палеозоологічних решток демонструє відповідність змін геному європейців і domestikованих тварин близькосхідного походження. Це переконливо свідчить про колонізацію Європи неолітичним населенням Близького Сходу. Однак субстратні явища в грецькій та інших індоєвропейських мовах свідчать, що індоєвропейці прийшли на Балкани вже після їх заселення неолітичними колоністами з Анатолії. Генетична спорідненість народів ностратичної сім'ї Євразії пояснюється, на думку Р. Соллариса², існуванням спільних пращурів населення Євразії, які ще на початку верхнього палеоліту 40 тис. р. т. розселилися зі Східного Середземномор'я на захід і на схід.

Факт перетікання «надлишків» раннєземлеробського населення з Близького Сходу на Балкани і далі в Європу не викликає заперечень. Однак чи було воно індоєвропейським? Адже археологія свідчить, що з перших осередків відтворюючої економіки на півдні Анатолії, в Сирії, Палестині, в горах Загросу виростають не індоєвропейська, а еламська, хаттська, хуритська, шумерська та афразійська спільноти. Саме в останніх мають прямі паралелі матеріальна та духовна культура, економіка неолітичних землеробів Балкан. Їх антропологічний тип близький до типу неолітичних мешканців Близького Сходу і суттєво відрізняється від антропології перших достовірних індоєвропейців, що мешкали з IV тис. до н.е. у Центральній Європі (культури шнурової кераміки) та в лісостепах між Дністром і Волгою (середньостогівська та ямна культури). Якщо неолітичне населення Балкан та Близького Сходу було носієм південноєвропейського або середземноморського антропологічного типу (тонкокістні, низькорослі європеїди)³ (рис. 10). Глиняні статуетки з Балкан зображують людей з великим носом специфічної форми⁴, який є важливою визначальною рисою східносередземноморського антропологічного типу, за В. П. Алексеевим⁵.

Прямим нащадком неолітичної протоцивілізації Балкан була мінойська цивілізація, що склалася на Криті біля 2000 р. до н.е. За М. Гімбутас, мінойське лінійне письмо «А» походить від знакової системи неолітичних землеробів Балкан VI тис. до н.е. Спроби дешифровки текстів мінойців показали, що їх мова належала до групи семітських⁶. Оскільки мінойці – нащадки балканського неоліту, то останній ніяк не міг бути індоєвропейським. Як археологи, так і лінгвісти дійшли висновку, що до появи перших індоєвропейців у Греції в II тис. до н.е. тут мешкали неіндоєвропейські неолітичні племена.

Таким чином, культурно, лінгвістично, антропологічно та генетично балканський неоліт був тісно пов'язаний з неіндоєвропейською неолітичною цивілізацією Близького Сходу. Схоже, що згадувана велика кількість сільськогосподарських термінів близькосхідного походження у індоєвропейських мовах пояснюється інтенсивними культурними впливами балканських землеробів, генетично пов'язаних з Близьким Сходом, на пращурів індоєвропейців – аборигенів Центральної та Південно-Східної Європи.

¹ Солларес Р. Языки, генетика и археология // Вестник древней истории. – №3. – 1998. – С. 128, 129.

² Солларес Р. Значена праця. – С. 132.

³ Потехина И.Д. Население Украины эпохи неолита и раннего энеолита по антропологическим данным. – К., 1999. – 210 с.

⁴ Залізняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – С. 85.

⁵ Алексеев В.П. География человеческих рас. – М., 1974. – 350 с. – С. 224 – 225.

⁶ Gimbutas, M., «Primary and Secondary of the Indo-Europeans» The Journal of Indo-European Studies, no.13 (1985), pp. 185 – 202; Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Т.1, 2. – Тбилиси, 1984. – С. 912, 968; Renfrew, C. Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins. London: Pimlico, 1987, p. 50.

Степова версія походження індоєвропейців

До найбільш обґрунтованих і популярних у наш час версій розміщення батьківщини індоєвропейських народів належить степова, за якою індоєвропейці зародилися у степах між Дністром і Кавказом. Фундаторами цієї концепції були О. Шрадер (1886) та Г. Чайлд (1926; 1950), які ще наприкінці XIX – на початку XX сторіччя висловили думку, що перший імпульс до індоєвропеїзації Євразії пішов від найдавніших скотарів північнопричорноморських степів та лісостепів. Пізніше цю гіпотезу фундаментально обґрунтували та розвинули Т. Сулемірський (1968), В. Даниленко (1969; 1974), М. Гімбутас (1970; 1985), Д. Меллорі (1989), Д. Ентоні (1991).

За цією версією найдавніші індоєвропейці постали на півдні України внаслідок складних історичних процесів, що призвели до виділення скотарства в окрему галузь первісної економіки. Через аграрну колонізацію Балкан резерви мотичного землеробства в Центральній Європі були вичерпані. Подальше поширення відтворювальної економіки у степовій та лісовій зонах вимагало збільшення ролі скотарства. Цьому сприяла прогресуюча аридизація клімату, що вела до кризи землеробської економіки Балкан, в той же час створюючи сприятливі умови поширенню різних форм тваринництва.

Мотичні землероби неоліту пасли худобу неподалік від селищ. На час визрівання врожаю її відганяли подальше від посівів. Так зароджувалася найдавніша відгінна форма скотарства. Їй властиве випасання худоби влітку на пасовиськах, віддалених від постійних поселень. Саме цей найдавніший різновид скотарства дав змогу суспільствам з відтворювальною економікою колонізувати не тільки євразійські степи, але й просунутися в ліси середньої смуги Європи.

Виокремлення скотарства зі змішаної землеробсько-скотарської економіки в самостійну галузь розпочалося на півдні України на кордоні зайнятих мотичними землеробами родючих чорноземів Правобережжя Дніпра та євразійських степів, що з цього часу стали домівкою рухливих і войовничих скотарських народів. Тож у IV тис. до н.е. територія України стала порубіжжям між осілими, миролюбними землеробами Південної Європи та агресивними номадами євразійського степу. Це визначило драматичну історичну долю України на майбутні 5 тис. років аж до XVIII ст. включно.

Саме на півдні України землеробська протоцивілізація Балкан через свій північно-східний форпост – трипільську культуру – безпосередньо впливала на предків майбутніх найдавніших скотарів – мезолітичних та неолітичних мисливців і рибалок лісостепів басейнів Дніпра та Сіверського Дінця. Останні отримали від балканських нащадків найдавніших землеробів та скотарів Близького Сходу не тільки навички відтворювального господарства, але й близькосхідну сільськогосподарську термінологію, що простежена багатьма лінгвістами в мові індоєвропейців¹. Їх локалізація в степах та лісостепах між Дністром, Нижнім Доном та Кубанню добре узгоджується з трьома головними напрямками праіндоєвропейських лінгвістичних контактів. На заході вони безпосередньо межували з носіями близькосхідної лексики (Трипілля), на північному сході – угро-фінської, а на південному сході – картвельської лексики Кавказу (рис. 9, 21).

М. Гімбутас розміщувала прабатьківщину скотарства та його індоєвропейських носіїв у Середньому Поволжі, з чим важко погодитись. Адже скотарство народилося від землеробства в процесі відокремлення його в самостійну галузь первісної економіки. Тобто, це могло статися лише за умови безпосередніх і тісних контактів з великими аграрними спільнотами, такими як ранньоземлеробська протоцивілізація Балкан. Нічого подібного у Поволжі немає. Найближчий центр землеробства знаходився за 800 км на південь від Середнього Поволжя, за Великим Кавказьким хребтом у басейнах рік Кура та Аракс. Якби перші скотарі запозичили відтворювальне господарство разом з аграрною термінологією звідти, то остання була б картвельською. Однак значна кількість загальноіндоєвропейських скотарсько-землеробських термінів не кавказького, а анатолійського походження. Отже,

¹ *Иллич-Свитыч В.М.* Древнейшие индоевропейско-семитские контакты // Проблемы индоевропейского языкознания. – М., 1964; *Иллич-Свитыч В.М.* Опыт сравнения ностратических языков. Введение // Сравнительный словарь. – Т. 1. – 2. – М., 1971; *Старостин С.А.* Индоевропейско-северокавказские изоглосы // Древний Восток: этнокультурные связи. – М., 1988.

вони були напряму запозичені праїндоевропейцями у неолітичного населення Балкан – безпосередніх нащадків переселенців з Анатолії.

Отримані від трипільців скотарські навички прижилися і швидко розвинулися в окрему галузь у сприятливих умовах степів та лісостепів Лівобережної України. Стада корів та отари овець весь час пересувалися в пошуках пасовиськ, що вимагало від скотарів рухливого способу життя. Це стимулювало швидке поширення колісного транспорту, а також приручення у IV тис. до н.е. коней, яких разом з биками спочатку використовували як тяглових тварин. Постійні пошуки пасовиськ призводили до військових сутичок із сусідами, що мілітаризувало суспільство. У скотарів, на відміну від землеробів, не жінка, а чоловік є головною фігурою в сім'ї та громаді, оскільки все життєзабезпечення лежить на пастухах та воїнах. Можливість накопичення худоби в одних руках створила умови для майнового розшарування суспільства. З'являється військова еліта. Мілітаризація суспільства зумовила будівництво найдавніших фортець, поширення культів верховного бога воїна та пастуха, бойової колісниці, зброї, коня, сонця-колеса (свастика), вогню.

Утім, ці найдавніші скотарі півдня Східної Європи IV–III тис. до н.е. ще не були справжніми номадами, які проводили все життя на коні чи возі у постійних кочівлях за стадами худоби. Номадизм, як спосіб кочового життя і розвинена форма скотарської економіки, остаточно сформувався у євразійських степах лише на початку I тис. до н.е. В основі господарства степовиків IV–III тис. до н.е. лежало менш рухливе відгінне скотарство. Воно передбачало більш-менш осіле мешкання сімей в долинах річок, де вирощували ячмінь, пшеницю, розводили свиней, полювали на дичину, ловили рибу. Разом з тим, чоловіче населення все більше часу проводило зі стадами корів, овець та коней на літніх степових пасовиськах. Навесні худобу в супроводі пастухів та озброєної охорони гнали далеко в степ і лише восени поверталися на зимівлю додому. Швидко цей напівосілий спосіб життя набував все більш рухливих форм через зростання ролі скотарства.

Ці ранні напівкочові скотарі залишили мало поселень, але величезну кількість могил. Археологи впізнають їх по так званому степовому поховальному комплексу. Його найважливішими елементами є курганий насип, покладення небіжчика в могильну яму на спині, з підігнутими ногами, посипання похованого червоною вохрою. В могили нерідко клали зброю (кам'яні бойові молоти та булави), грубі глиняні горщики, орнаментовані наколами та відбитками шнура (рис. 22). Нерідко в кутах могильної ями клали колеса, які символізували поховальний віз (рис. 19). У курганах знаходять кам'яні антропоморфні стели, що зображують родового патріарха з відповідними атрибутами вождя воїнів та пастухів (рис. 23). Важливою ознакою перших індоєвропейців півдня України є доместикація коня, сліди якої простежені у лісостеповому Подніпров'ї у IV тис. до н.е.¹.

Небувале за розмахом розселення найдавніших індоєвропейців з півдня України на безкраїх степових обширах до Середнього Дунаю на заході і до Алтаю на сході пояснюється скотарською економікою, поширенням колісного транспорту (рис. 19, 20), тяглових тварин (кінь, бик), пізніше вершництва, що стали передумовою відносно рухливого способу життя та войовничості ранніх індоєвропейців.

Від Рейну до Дінця

Однак обмеження індоєвропейської прабатьківщини лише лісостепами та степами України не дає пояснення, чому основний масив індоєвропейської гідронімії лежить у Центральній Європі від Рейну до Середнього Дніпра. Не зовсім в'яжуться з Південною Україною і такі реалії прабатьківщини, як гори та болота, поширення осики, буку, тису, вересу, тетеревів та бобрів. Ці елементи природи властиві більш прохолодним і вологим регіонам Європи, ніж південь України.

Позбутися цих протиріч дозволяє припущення, що Україна була східним крилом індоєвропейської прабатьківщини. Очевидно, найдавніші індоєвропейці сформувалися в IV тис. до н.е. в лісостеповому Подніпров'ї на східному крилі культурної спільноти, що судячи з поширення індоєвропейської гідронімії, охоплювала помірну зону Європи від Дніпра до

¹ *Телегін Д.Я.* Середньостогівська культура епохи міді. – К., 1973. – 168 с.

Рейну. Про виникнення такої єдності у VI тис. до н.е. внаслідок міграцій північних європеїдів із Західної Балтії через Німецьку, Польську, Поліську низини до Лівобережжя Дніпра (рис. 9) дозволяють говорити дані археології та антропології¹.

Археологія свідчить, що аборигени Німецької, Польської, Поліської низин та Середнього Подніпров'я протягом VI–IV тис. до н.е. розвивалися під сильним впливом неолітичної людності Центральної Європи, яка була нащадком культурних традицій найдавніших землеробів і скотарів Балкан. Серед культурних донорів мезоліту Центральної Європи та України назвемо неолітичні культури балкано-дунайського кола – Криш, лінійно-стрічкової кераміки, Кукутені-Трипілля. Останнім часом встановлено, що згадані вище автохтонні мисливські суспільства середньоевропейських низин та Подніпров'я були поєднані не лише єдиним типом лісового мисливсько-рибальського господарства, а й антропологічно та етнокультурно. За археологічними матеріалами, така спорідненість склалася у VI–V тис. до н.е. в результаті міграції пізньомезолітичної людності Західної Балтії у південно-східному напрямку на Середній Дніпро та на Лівобережну Україну² (рис. 9).

На початку мезоліту у Західній Балтії (Ютландія, північ Німеччини, території, затоплені нині Північним морем) проживали мисливсько-рибальські племена так званої культури Маглемезе. Внаслідок трансгресії Балтії на початку VII тис. до н.е. значні території узбережжя були затоплені морем і мезолітичні мисливці регіону були змушені мігрувати у південно-східному напрямку. У VI тис. до н.е. завершилося формування постмаглемезької пізньомезолітичної спільноти, що поширилася на схід на 2 тис. км – від Данії до Сіверського Дінця. До неї входили археологічні культури Лейєн-Вартен та Олдеслоє (Данія, Північна Німеччина), Хойниця (Польща), Яніславиця (басейни Вісли, Німану, Прип'яті), а також донецька (басейн Сіверського Дінця). Крем'яний інвентар цих культур свідчить про їхню спорідненість та генезу на основі мезоліту Західної Балтії. Численні знахідки характерних виробів з кременю у Надпоріжжі і навіть на Сіверському Дінці свідчать, що мігранти з Балтії досягли Надазов'я³. На постмаглемезькій основі в V тис. до н.е. сформувалася група неолітичних культур: Ертебелле Південно-Західної та Цедмар Південної Балтії, Дубичай басейну Німану, волинська басейну Німану та Прип'яті, дніпро-донецька Середнього Подніпров'я та басейну Дінця (рис. 9).

Наявність культурно-генетичної спільноти на низинних теренах від Рейну до Дінця в VI–V тис. до н.е. підтверджує не лише археологія. Відома велика кількість переконливих антропологічних фактів, які свідчать про інтенсивне проникнення жителів Балтії з півночі у Середнє та Нижнє Подніпров'я в мезоліті. Порівняння матеріалів з мезолітичних та неолітичних могильників Подніпров'я VI–IV тис. до н.е. із синхронними похованнями Ютландії свідчить як про певну культурну, так і генетичну спорідненість населення, що їх залишило. Подібними виявилися не лише поховальний обряд, а й антропологічний тип похованих (рис. 10). Це були високі, дуже масивні, широколиці північні європеїди, поховані у випростаній позі на спині⁴. У V тис. до н.е. це населення просунулося лісостеповою смугою з Лівобережної України на схід у Середнє Поволжя (могильник С'єзже), утворивши так звану мариупольську культурну спільноту. Похідною від цього північного антропологічного масиву є людність ранніх індоевропейських спільнот IV–III тис. до н.е. – середньостогівської та ямної культур лісостепової України.

¹ Залізняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – 255 с.; Залізняк Л.Л. Передісторія України X – V тис. до н.е. – К., 1998. – С. 216 – 218; Залізняк Л.Л. Стародавня історія України. – К., 2012. – 541 с.; Залізняк Л. Балтійська етнокультурна провінція та проблема походження індоевропейських і фінно-угорських народів // Українознавство. – 2017. – № 1-2 (62-63). – С. 40 – 62.

² Залізняк Л. Балтійська етнокультурна провінція та проблема походження індоевропейських і фінно-угорських народів // Українознавство. – 2017. – № 1-2 (62-63). – С. 40 – 62.

³ Залізняк Л.Л. Население Полесья в мезолите. – К., 1991. – С. 40 – 41; Залізняк Л.Л. Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України. – К., 2005. – С. 109 – 111; Залізняк Л. Балтійська етнокультурна провінція та проблема походження індоевропейських і фінно-угорських народів // Українознавство. – 2017. – № 1-2 (62-63). – С. 40 – 62.

⁴ Телегин Д.Я. Неолитические могильники мариупольского типа. – К., 1991. – 94 с.; Потехина И.Д. Население Украины эпохи неолита и раннего энеолита по антропологическим данным. – К., 1999. – 210 с.

Отже, у VII–V тис. до н.е. північноєвропейська мисливська людність, що з кінця льодовикової епохи проживала на низинних лісових просторах Південної Балтії та Полісся, просунулася Лівобережжям Дніпра у басейн Сіверського Дінця. Утворилася величезна етнокультурна спільнота, що простяглася від Ютландії до Дінця на 2 тис. км і складалася із споріднених культур мисливців та рибалок. Під впливом балкано-дунайських землеробських культур з півдня постмаглемезська мезолітична спільність перейшла на неолітичний етап розвитку. Внаслідок поширення степів через аридизацію клімату, згадані аборигенні суспільства північних європеїдів почали переходити до скотарства і трансформуватися у найдавніші індоєвропейські культури IV тис. до н.е. (середньостогівська на Лівобережжі Дніпра та лійчастого посуду Центральної Європи).

Отже, найдавніші індоєвропейці IV–III тис. до н.е., носії середньостогівської та ямної культур (постали з дніпро-донецької та маріупольської культур) на сході і культур лійчастого посуду і кулястих амфор (нащадки культури Ертебелле) на заході, належали до північноєвропейського антропологічного типу. Разом з тим, у носіїв усіх згаданих ранніх індоєвропейських культур простежується деяка грацилізація кістяка, що свідчить про їх формування на основі місцевих північних європеїдів в умовах деякого припливу більш грацильного неіндоєвропейського населення з землеробських центрів Нижнього та Середнього Подунав'я.

Антропологічні свідчення про північноєвропеїдний антропологічний тип ранніх індоєвропейців підтверджують письмові джерела та міфологія, які свідчать про світлу пігментацію індоєвропейців II тис. до н.е. Так, за Рігведою арійці характеризуються епітетом «Svitnya», що означає «світлий», «білошкірий». Герої відомого арійського епосу «Махабхарата» нерідко мають очі кольору «синього лотоса». За ведійською традицією справжній брахман повинен мати каштанове волосся і сірі очі. В «Іліаді» ахейці золотоволосі блондини (Ахіллес, Менелай, Одисей), ахейські жінки і навіть богиня Гера світловолосі. Золотоволосим зображували і бога Аполлона. На єгипетських рельєфах часів Тутмоса IV (1420–1411 рр. до н.е.) хеттські колісничі (маріанну) мають нордичну зовнішність, на відміну від їхніх вірменоїдних зброєносців. У середині I тис. до н.е. до перського двору з Індії нібито приходили світловолосі нащадки аріїв¹.

За свідченнями античних авторів, високими блондинами були кельти Центральної та Західної Європи. До того ж північноєвропеїдного типу, як не дивно, належали легендарні тохари Сіньцзяну, що у Західному Китаї. Про це свідчать їхні муміфіковані тіла, що датуються близько 1200 р. до н.е. та настінні тохарські розписи VII–VI ст. н.е. Давньокитайські хроніки також свідчать про блакитнооких блондинів, що в давнину мешкали в пустелях Центральної Азії.

Належність найдавніших індоєвропейців до північних європеїдів узгоджується з локалізацією прабатьківщини між Рейном та Сіверським Дінцем, де на VI–V тис. до н.е., за даними сучасної археології, сформувалася етнокультурна спільнота (рис. 9), яка дала початок найдавнішим індоєвропейським культурам (маріупольська, середньостогівська, ямна, лійчастого посуду, кулястих амфор).

Підбиваючи підсумок, можна припустити, що прабатьківщиною індоєвропейців очевидно були Німецька, Польська, Поліська, Наддніпрянська низини та басейн Дінця. Наприкінці мезоліту в VI–V тис. до н.е. ці обшири були заселені масивними північними європеїдами з Прибалтики. В V тис. до н.е. на їх генетичній основі формується група споріднених неолітичних культур, що розвивалися під прогресивним впливом землеробської протоцивілізації Балкан. Наслідком контактів з останньою в умовах аридизації клімату та поширення степів стала трансформація автохтонів праіндоєвропейців у власне індоєвропейське ранньоскотарське рухливе суспільство².

¹ Лелеков А.А. К новейшему решению индоевропейской проблемы // Вестник Древней Истории. – №3. – 1982. – С. 33.

² Залізняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – 255 с. – С. 96–99.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Рис. 1. Пітекантроп з о. Ява (реконструкція за черепом) та рубила пітекантропів.

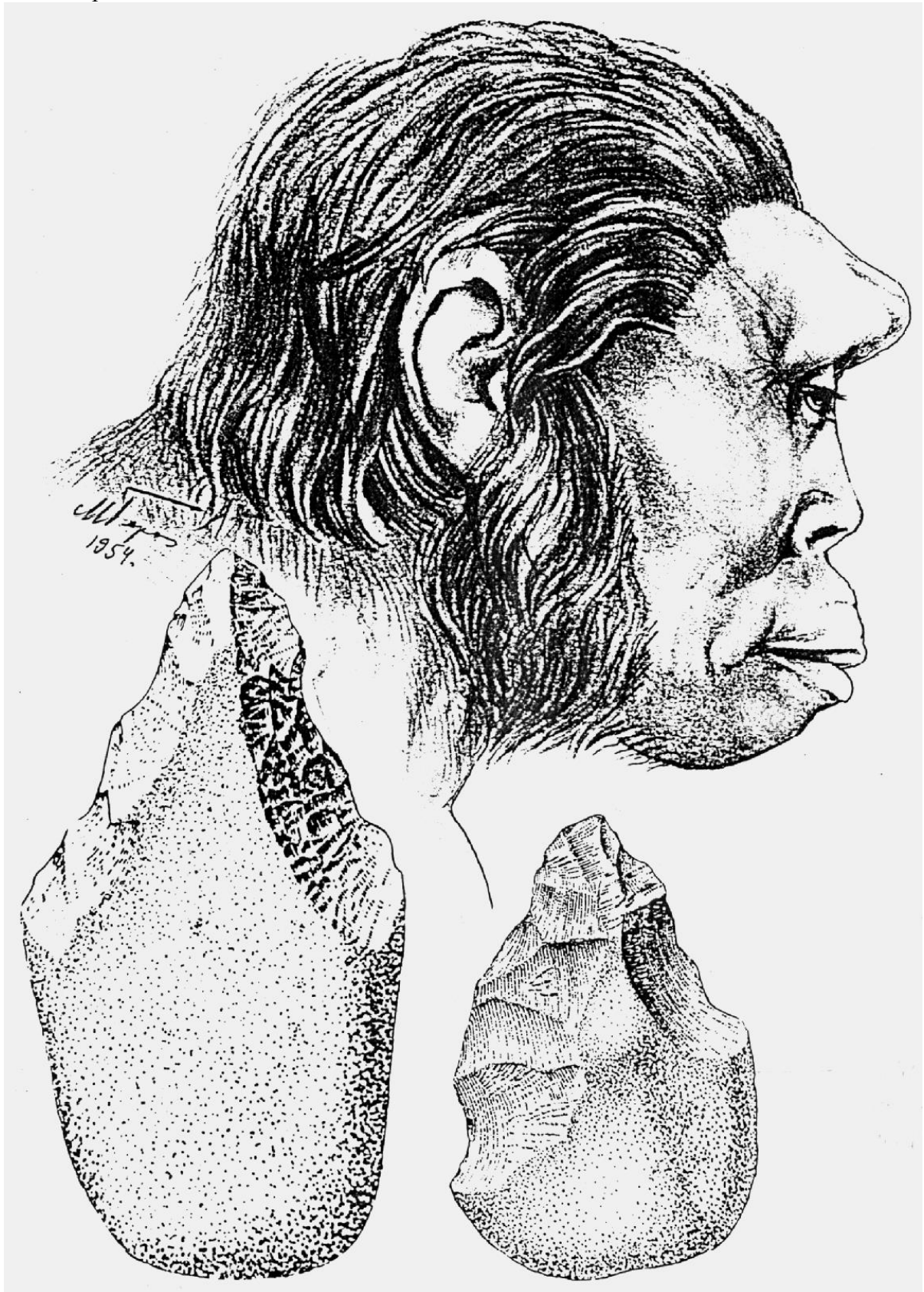

Рис. 2. Кроманьйонец (реконструкція за черепом).

Рис. 3. Крем'яні наконечники різних культур верхнього палеоліту Європи.

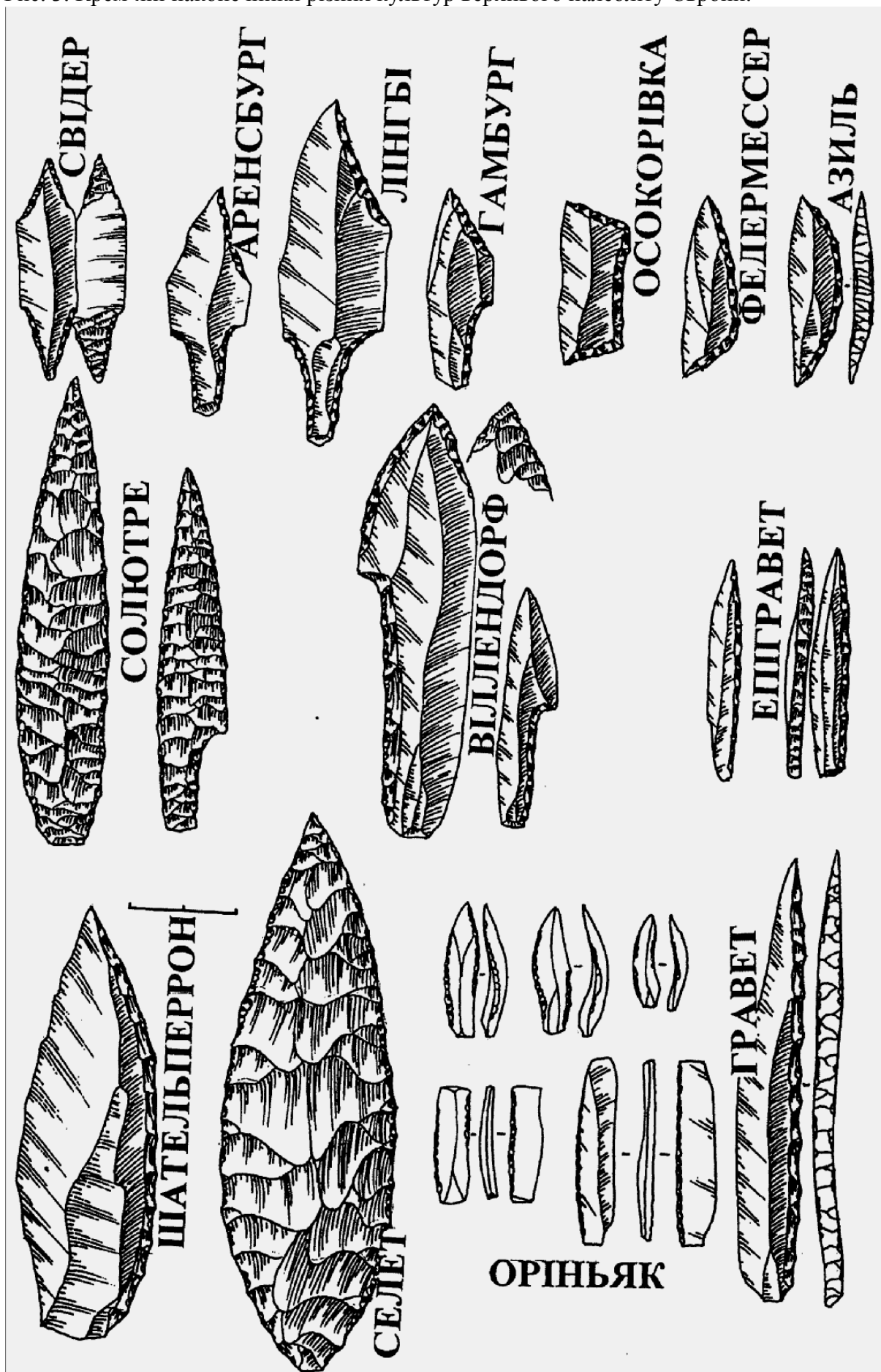

Рис. 4. Крем'яні наконечники стріл у формі геометричних мікролітів та способи їх закріплення на древках стріл.

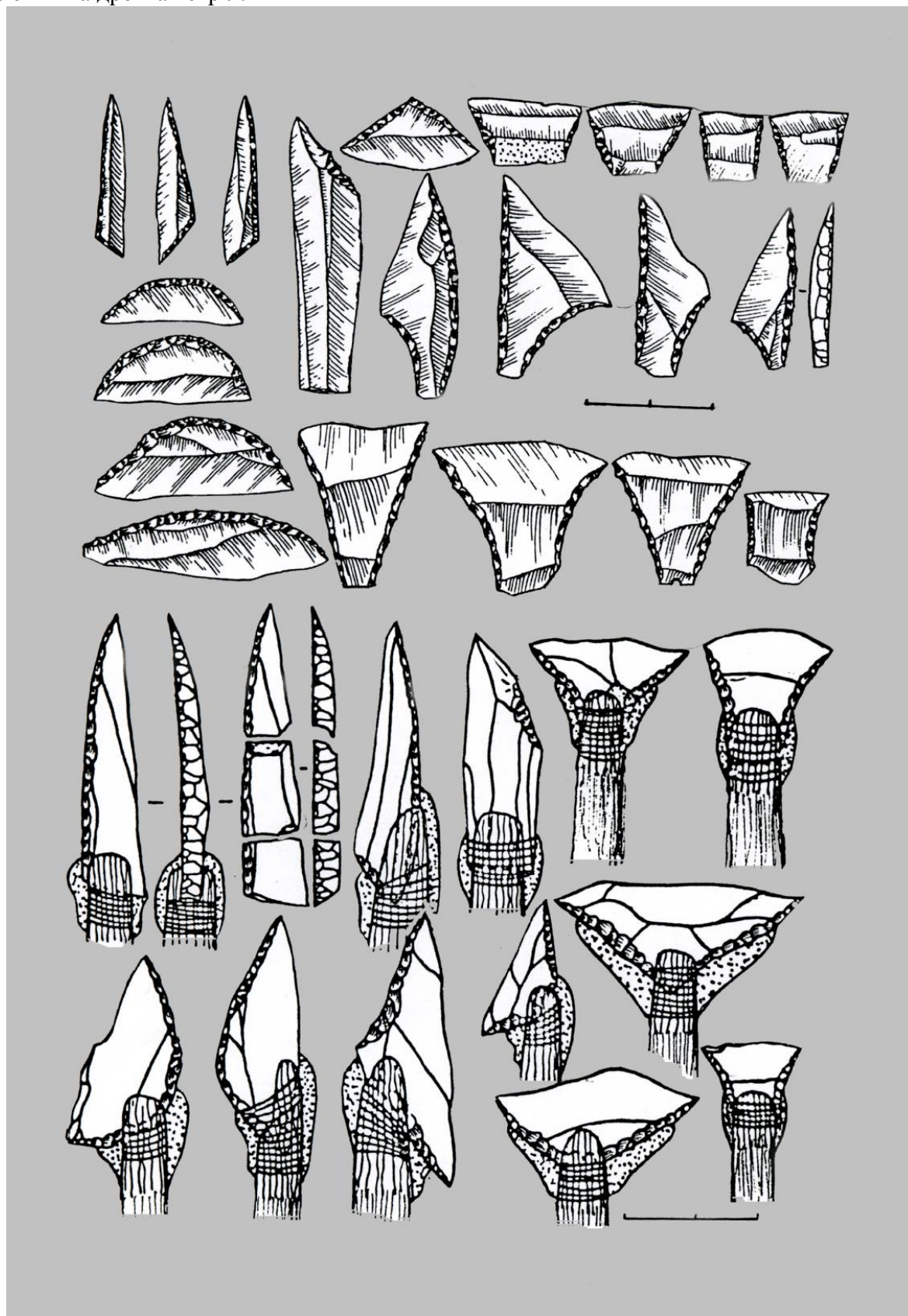

Рис. 5. Культурно-історичні провінції України. Міграційні процеси на території України за останні 12 тисячоліть.

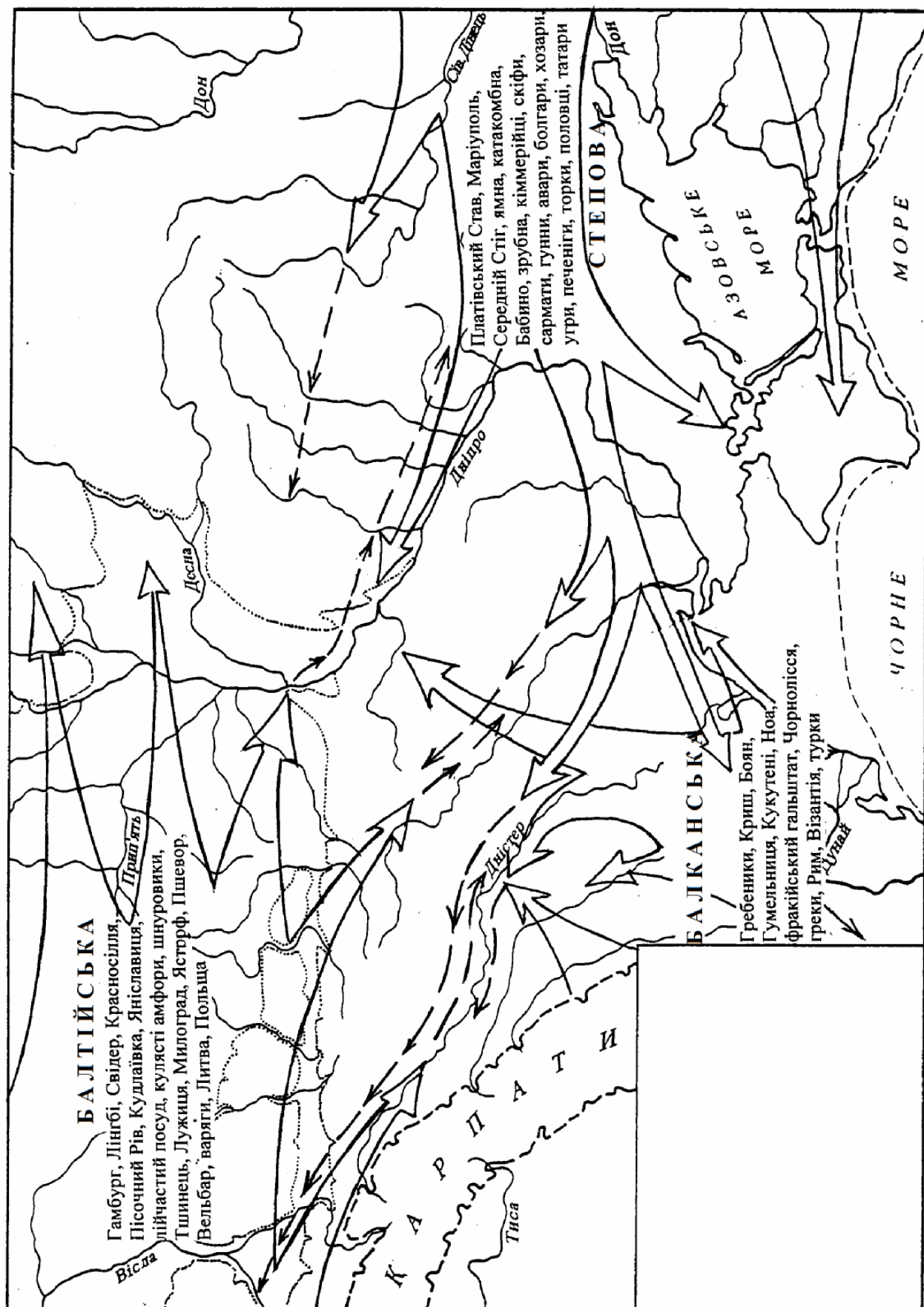

Рис. 6. Карта поширення пам'яток типу Бrome-Лінгбі близько 11 трт: 1 — Норе Лінгбі; 2 — Ланга; 3 — Бро; 4 — Бrome; 5 — Стоксб'єрг; 6 — Зегебро; 7 — Толк, Вернек-Міте; 8 — Сугесков; 9 — Трзєбча; 10 — Ридно Х, Новий Млин 1А, 1Б; 11 — Вільнюс; 12 — Ежярінас 8, 15, 16; 13 — Маскаука 6; 14 — Богатирі Лясні 2; Волкуш 3; 15 — Дяряжнічя 31; 16 — Ковалівка; 17 — Красносільськ 5; 18 — Лютка; 19 — Великий Мідськ; 20 — Берестеневе; 21 — Аносово; 22 — Троїцьке III; 23 — Поділ III.

Умовні позначки: 1 — стоянки культури Лінгбі; 2 — місцезнаходження окремих наконечників Лінгбі; 3 — напрямок міграції носіїв культури Лінгбі; 4 — південний і східний кордони зандрових низин.

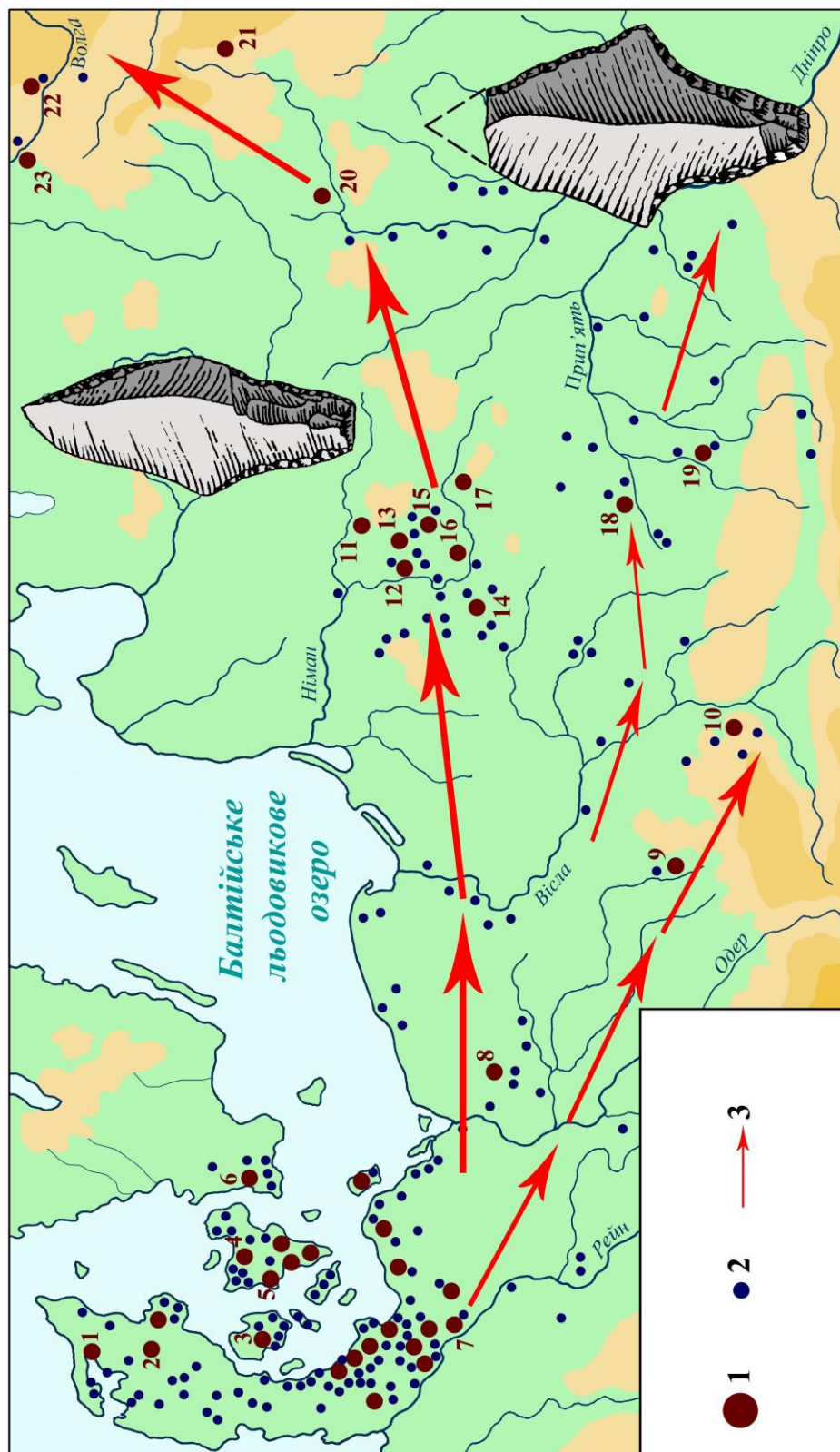

Рис. 7. Карта первинного заселення півночі Східної Європи у постльодовикову добу в IX–VI тис. до н.е.

Умовні знаки: 1-свідерські пам'ятки за межами поширення культури, 2- мезолітичні пам'ятки лінгбійської традиції (культури Гренськ, Пісочний Рів, Ієнево), 3- постсвідерські стоянки, 4- кордони свідерської культури, 5- кордон суцільного поширення пам'яток лінгбійської традиції, 6- південний кордон лісової зони, 7- міграція свідерського населення на межі плейстоцену та голоцену, 8- міграція постсвідерського населення в ранньому мезоліті, 9- міграція красносільської людності на межі палеоліту та мезоліту, 10- міграція населення лінгбійської культури близько 11 тис. р. тому. Типи наконечників стріл області культур з вістрями на пластинах: I – Лінгбі, II – Красносілля або Східний Аренсбург, III – Пісочний Рів, IV – Свідер, V – Постсвідер.

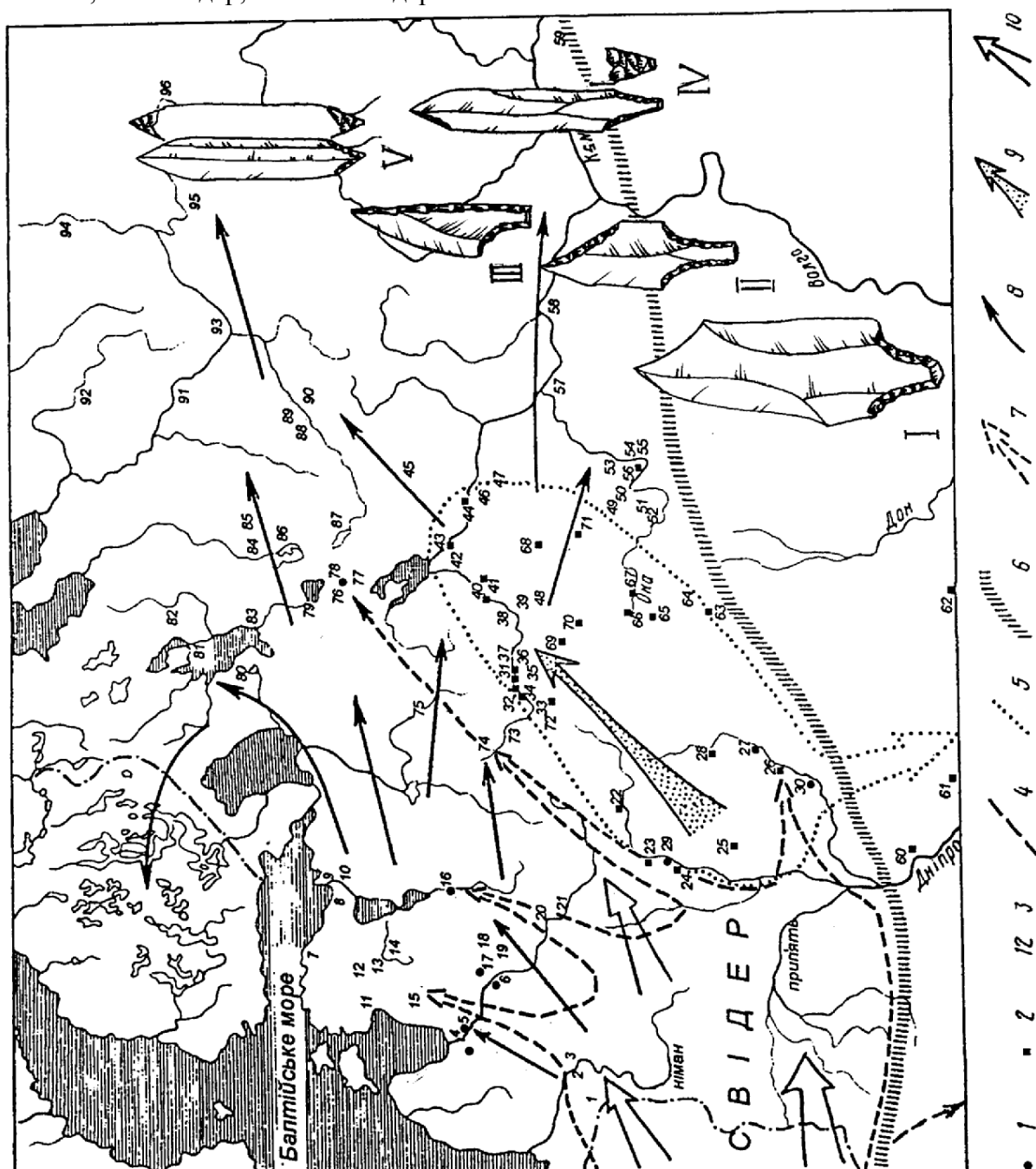

Рис. 8. Культурна область Дювенсі у VIII–VII тис. до н.е.),
 Культури: 1-Мелстед; 2-Дювенсі; 3-Коморниця; 4-Кудлаївка. 5-кордон
 Середньоевропейських зандрових низин.

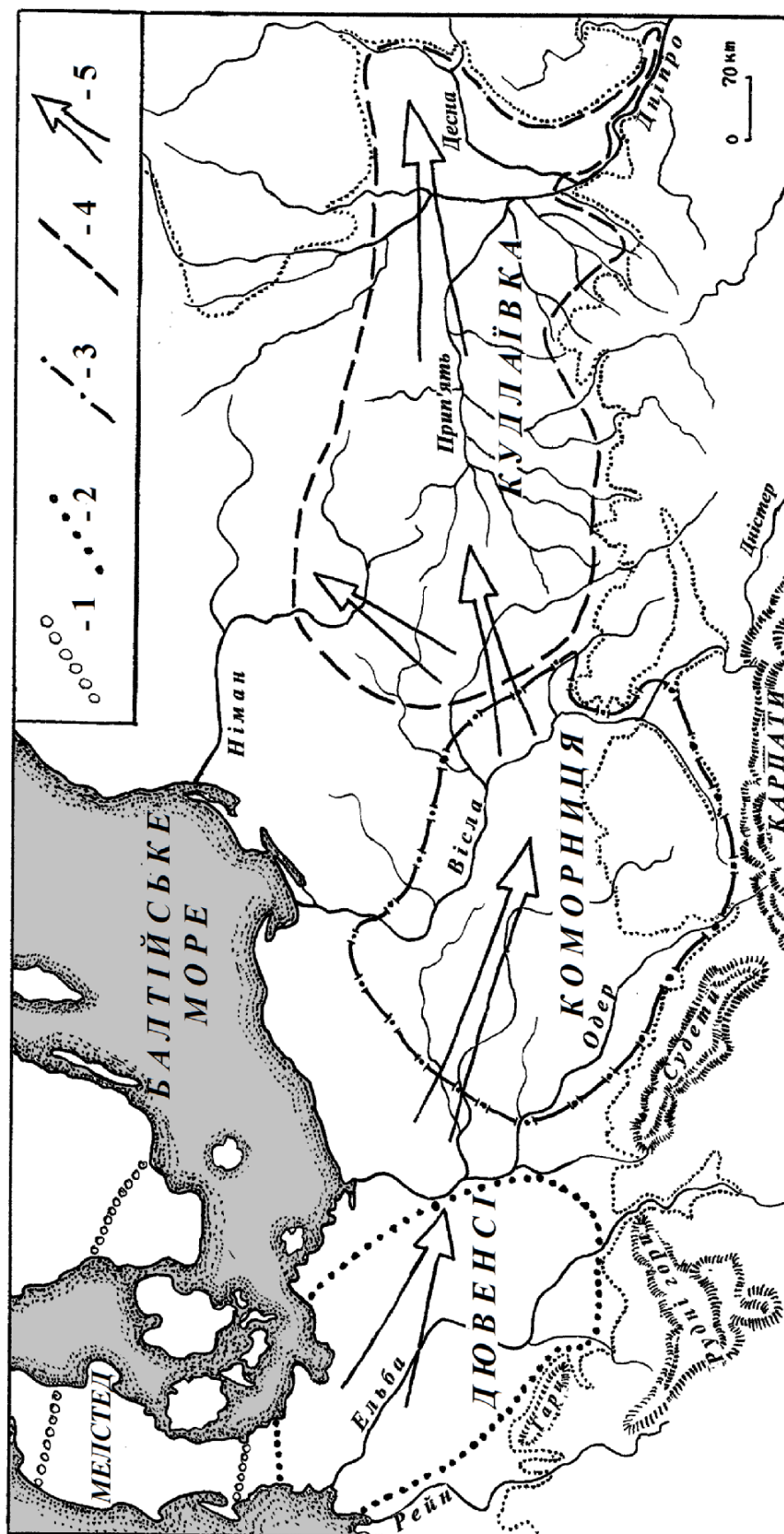

Рис. 9. Пізньомезолітичне та неолітичне підгрунтя індоевропейців (VI–V тис. до н. е.).

Культури пізнього мезоліту: 1- Лейен-Вартен, 2- Свадборг, 3- Хойниця- Пенки, 4- Яніславиця, 5- могильники маріупольського типу, 6- донецька культура. Культури неоліту: 7- гребінцевої кераміки, 8 – Свадборг, 9- балканський неоліт. I- балкано-дунайський неоліт близькосхідного походження, II- пракартвели Кавказу, III- прафіноугри.

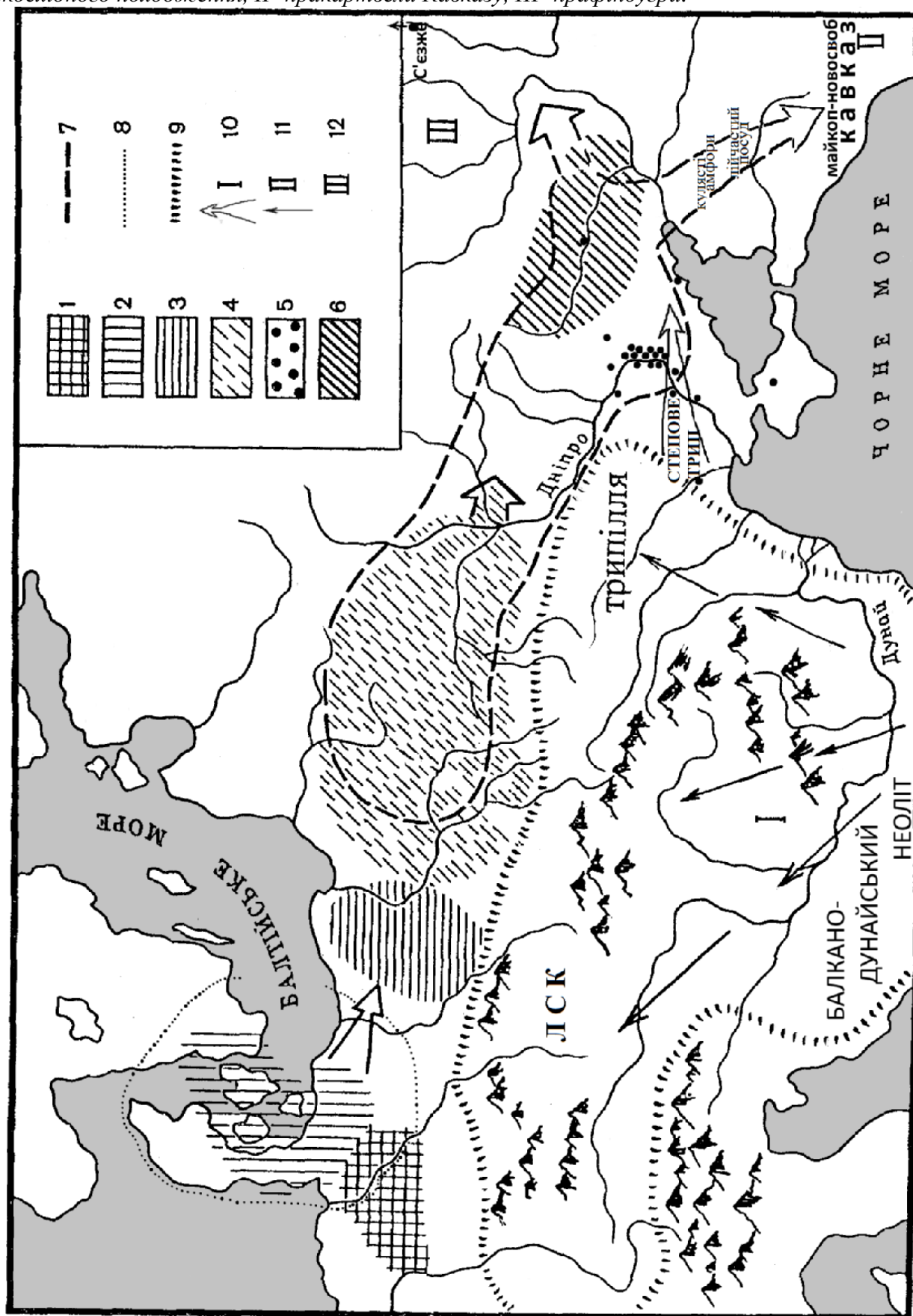

Рис. 10 Праіндоевропейець з мезолітичного могильника Василівка II, Надпорожжя. Реконструкція по черепу (Г.Лебединська).

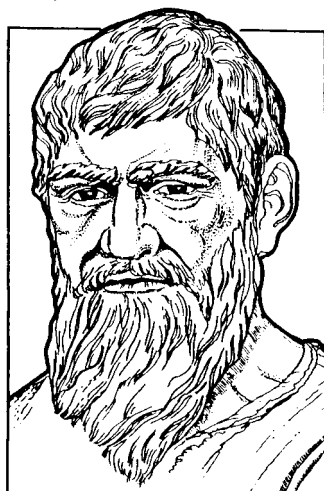

Рис. 11. Розселення носіїв культури кулястих амфор у III тис. до н.е.

Умовні позначення: 1-західна група, 2-центральна група, 3-східна група, 4-кордон східної групи за М.Шміт.

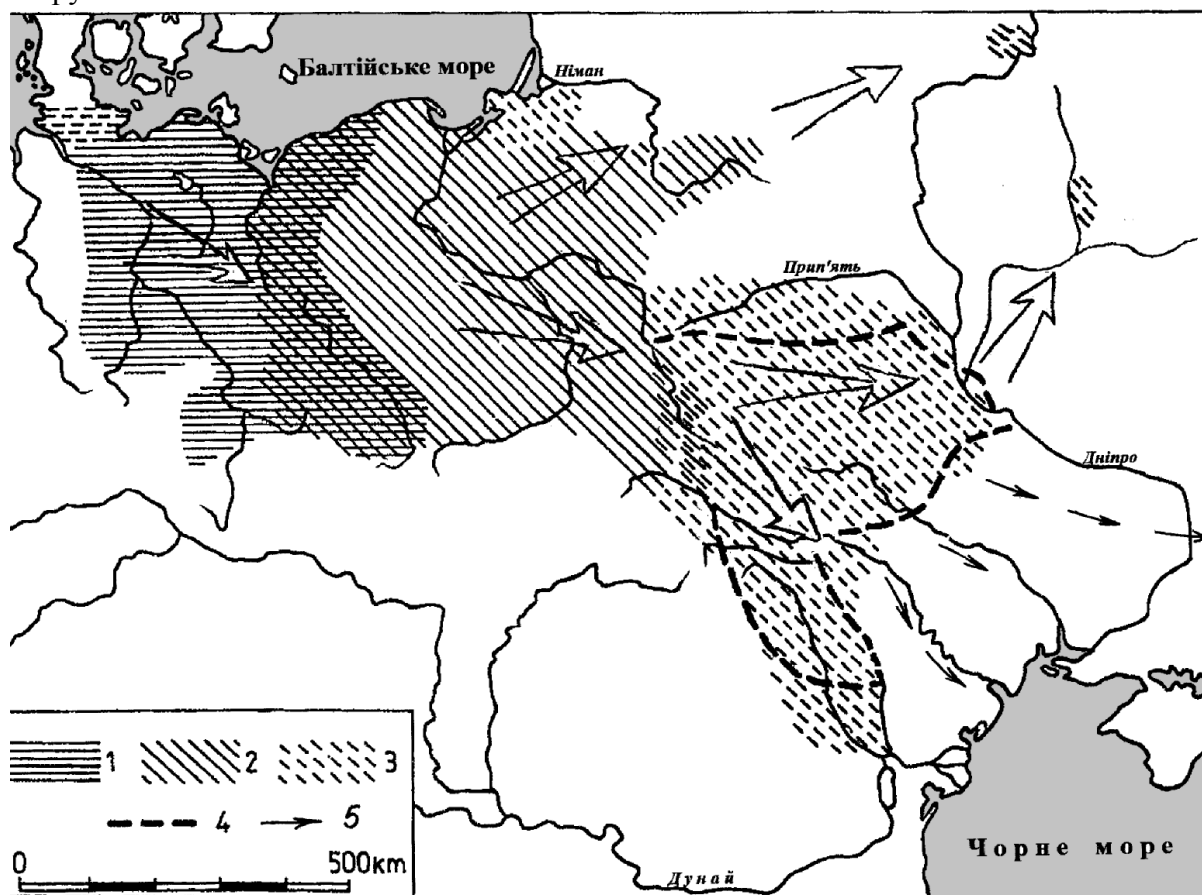

Рис. 12. Розселення людності тшинецько-комарівської культури у II тис. до н.е.

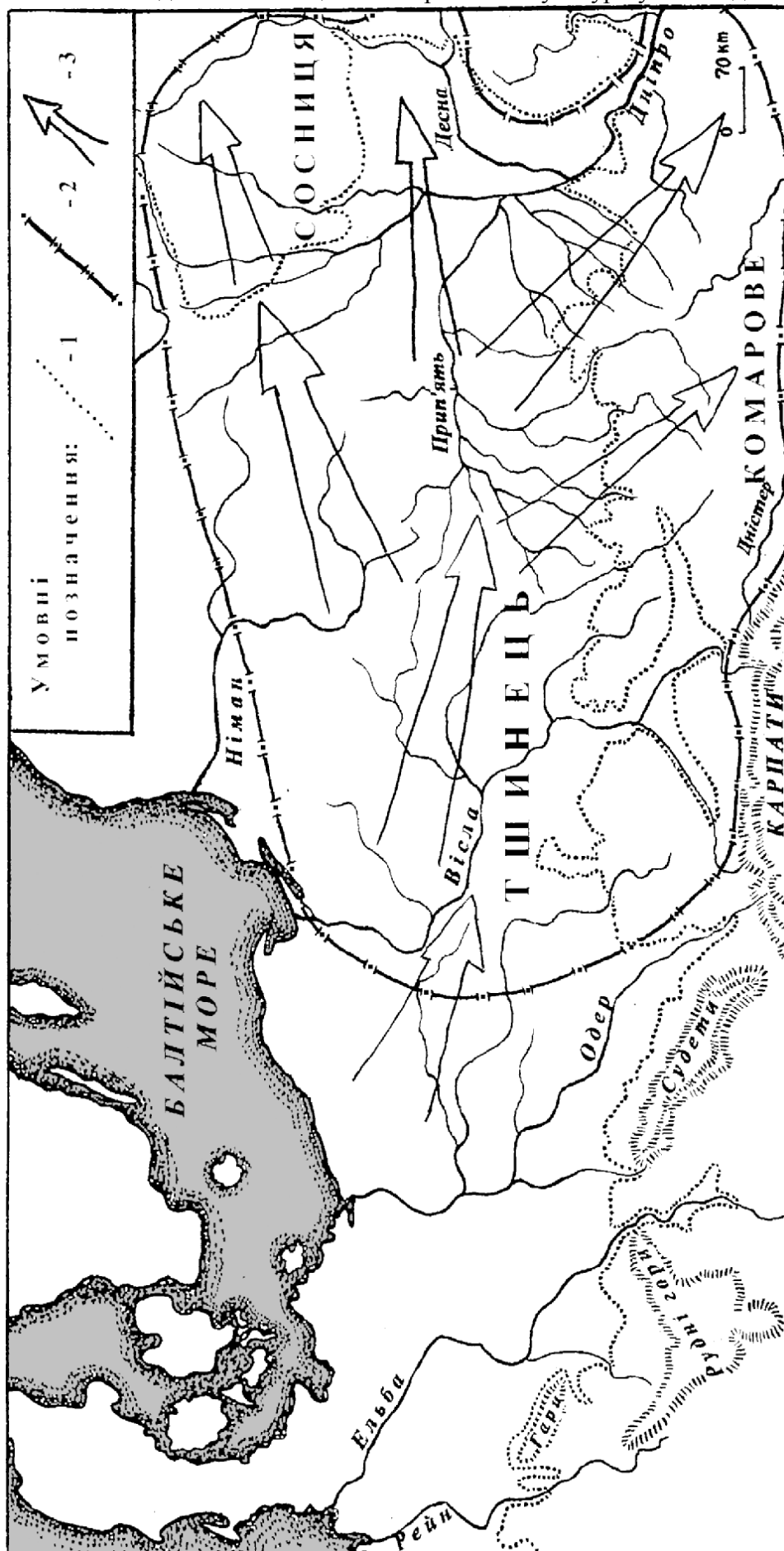

Рис. 13. Розселення найдавніших неолітичних землеробів Європи у VII–V тис. до н.е.

Рис. 15. Трипільська культура. Глиняна антропоморфна пластика (1, 3, 4), голова бика з кістки (2), глиняний посуд (5-10).

Рис. 14. Неолітичні культури України: 1 – німанська, 2 – дніпро-донецька, 3 – сурська, 4 – ямково-гребінцевої кераміки, 5 – лінійно-стрічкової кераміки, 6 – буго-дністровська, 7 – Кукутені, 8 – Трипілля.

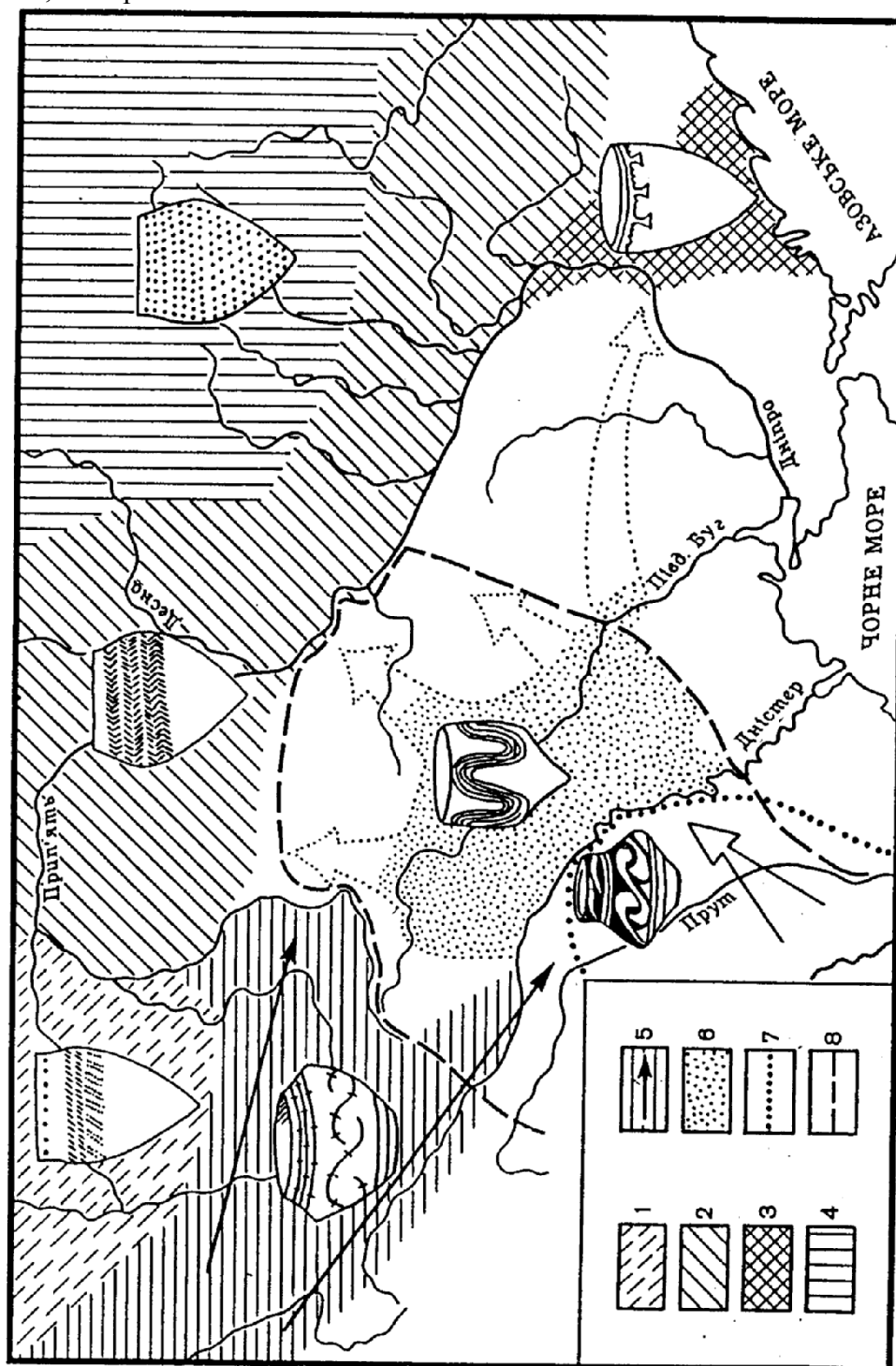

Рис. 16. Генетичне дерево індоєвропейських мов.

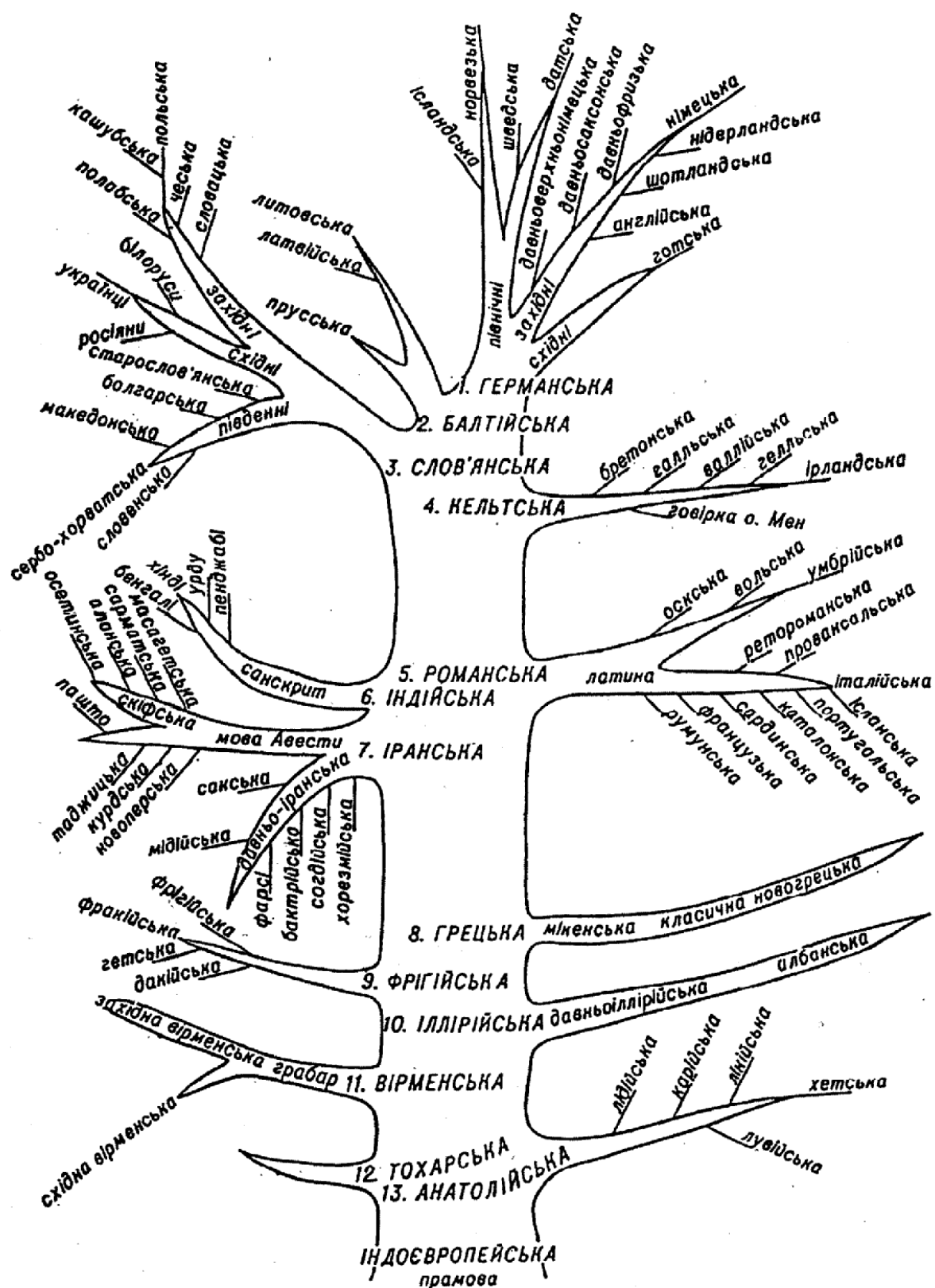

Рис. 17. Мовні групи індоєвропейців.

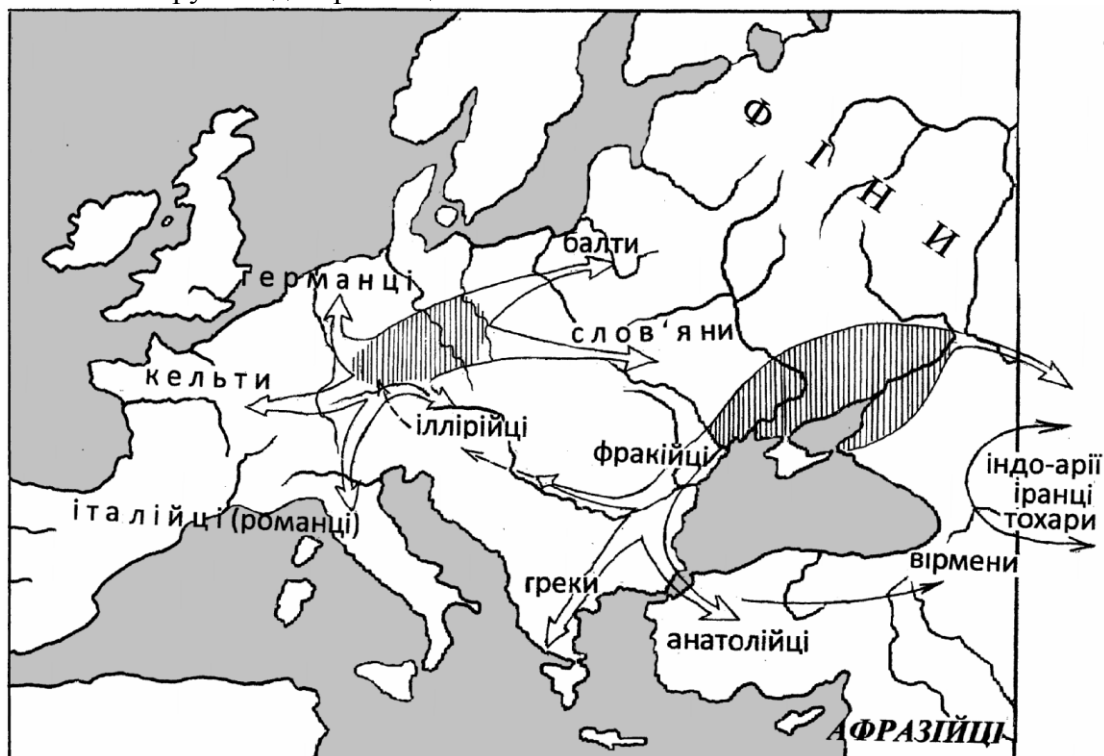

Рис. 18 Монографія С.В. Кончі «Індоєвропейці: пізнання доісторії».

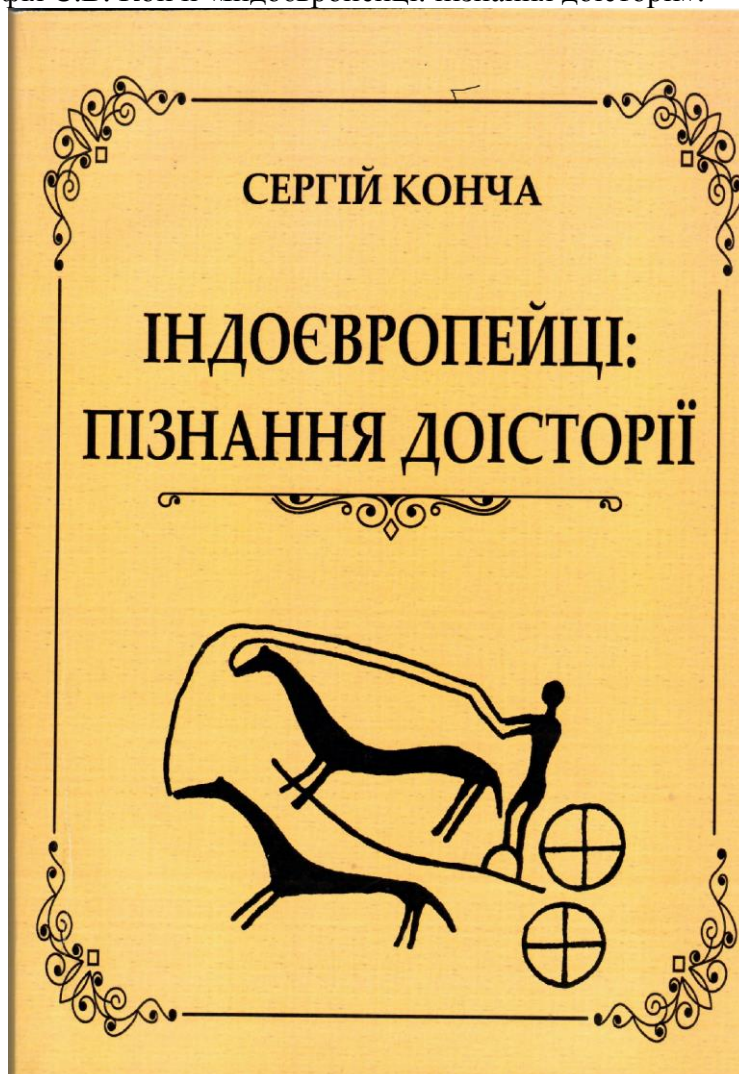

Рис. 19. Поховання степовика ямної культури III тис. до н.е.

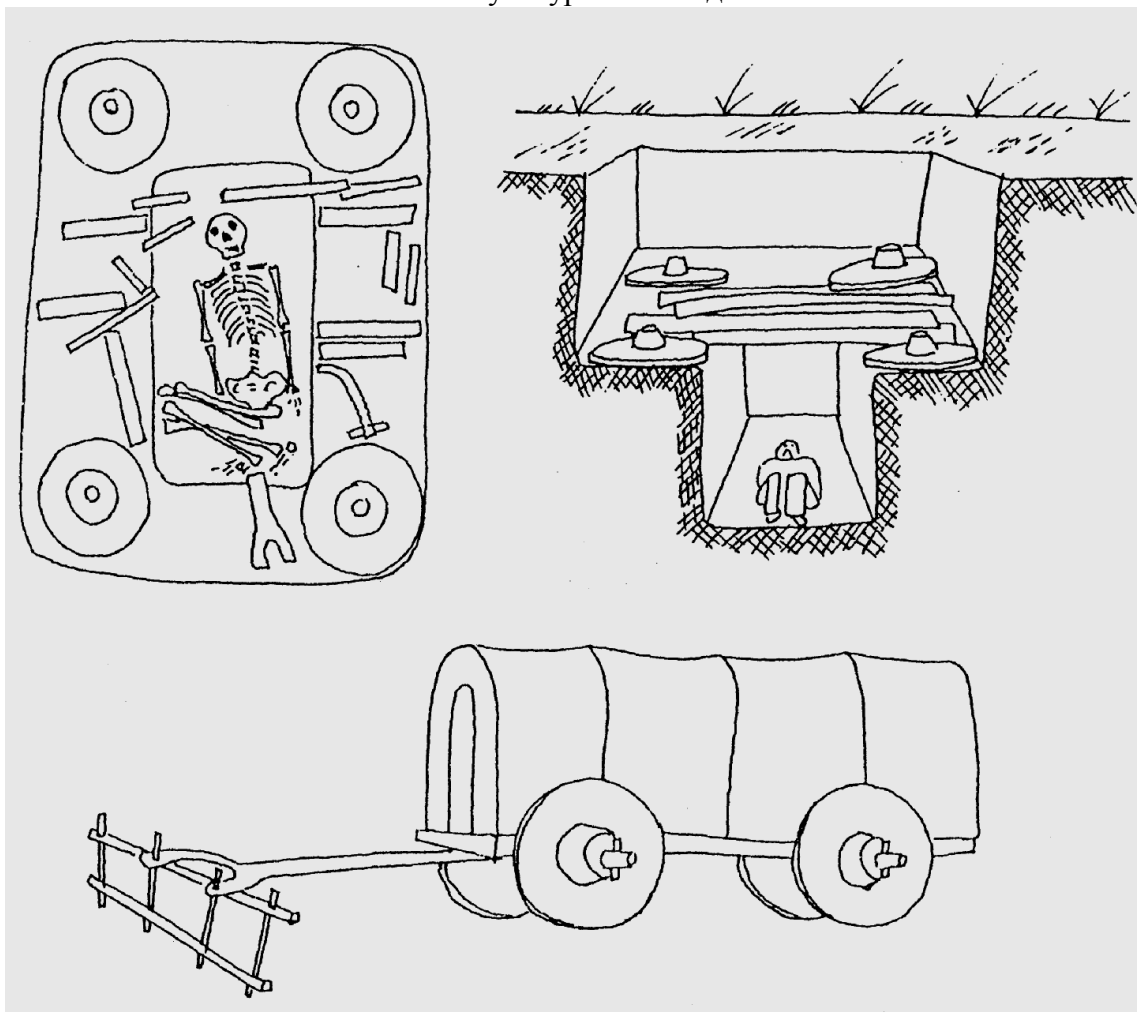

Рис. 20. Зображення бойової індоєвропейської колісниці на могильній плиті II тис. до н.е. (Швеція).

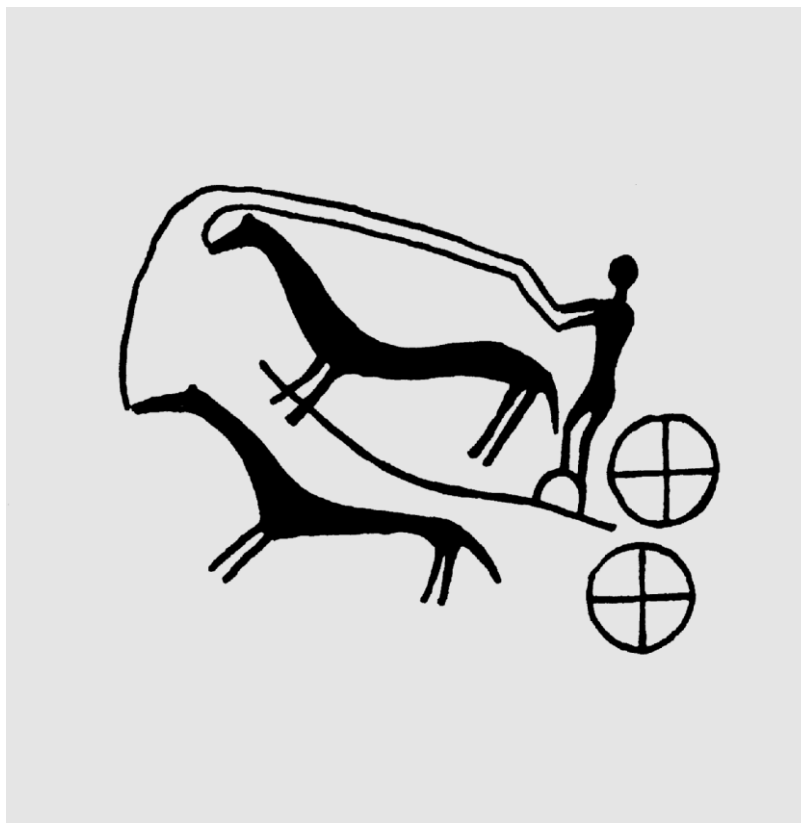

Рис. 21. Індоевропейці у III тис. до н.е.

Індоевропейські культури: I – кулястих амфор; 2 – шнурової кераміки; 3 – середньостогівська; 4 – ямна; 5 – кургани зі степовим, надчорноморським поховальним обрядом у Подунав'ї. *Неіндоевропейці:* I – балканський неоліт; II – пракартвели; III – прафіноугри.

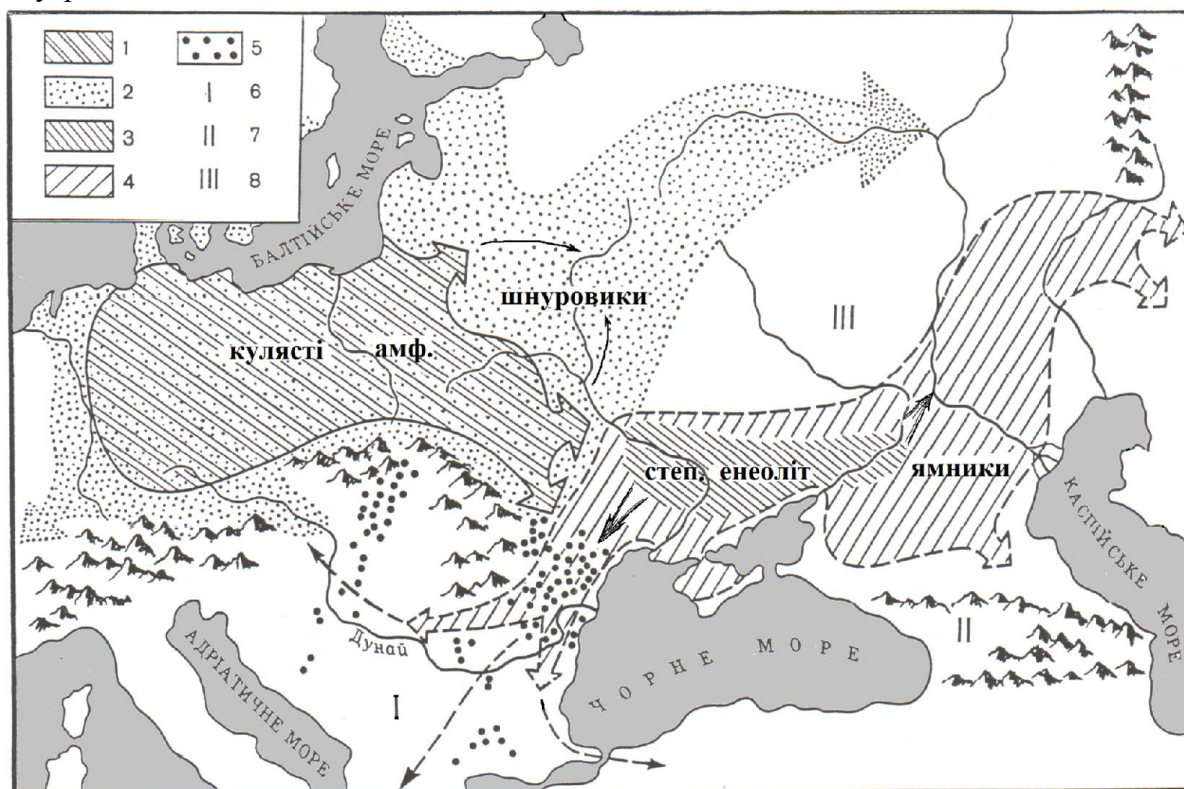

Рис. 22. Глиняний посуд ямної (1–4) та посуд і бойові молоти (ваджри) катакомбної культур III–II тис. до н.е.

Рис. 23. Кам'яні антропоморфні стели індоєвропейських скотарів III тис. до н.е. Степи Північного Надчорномор'я.

1.3. «ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА ПРОБЛЕМА» ЯК ВУЗЛОВА ПРОБЛЕМА ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ІСТОРІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Ось уже понад два століття індоєвропейська проблема лишається, без перебільшення, наріжним каменем у дослідженні етнічних й етнокультурних процесів на теренах Східної Європи у давню добу. Тож і наукове пізнання витоків сучасного українства, як і слов'янства загалом, нині цілком закономірно апелює до адекватного розуміння суті того історичного феномена, що складає предмет індоєвропейських студій. Саме від чіткої й аргументованої позиції історичної науки у питанні про витoki європейської цивілізації залежить не лише результат згадуваної вище дискусії, але й реальна перспектива розв'язання низки інших, можливо, менш глобальних, проте не менш принципових проблем стародавньої історії Східної Європи. Тож і сучасний стан осмислення індоєвропейської наукової теми вимагає максимального прогресу у цьому питанні, пов'язаного не лише з корекцією усталених методологічних підходів, термінологічного апарату чи переосмисленням вже відомих історичних фактів, але й насамперед із залученням принципово нових наукових даних, що надало б змогу дослідникам вийти нарешті за межі суто гіпотетичної дискусії та поставити розв'язання численних проблем вітчизняної (а для розглядуваного періоду, по суті, і світової) історії на твердий науковий ґрунт.

Нагадаємо, що постання індоєвропейістики як самостійної наукової дисципліни припадає на кін. XVIII – пер. пол. XIX ст., що співпало з поширенням у західному світі знань про індійську цивілізацію і, як наслідок, знайомством із давньоіндійською літературною мовою – санскритом. Вже перші європейці, що побували в Індії, з подивом відзначали неабияку подібність тутешніх і європейських мов. А 1786 р. англійський мовознавець У. Джонс висловився про очевидний зв'язок санскриту з грецькою, латинською, кельтською та